

Oud Utrecht 1

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Het wonder van de Utrechtse kunstijsbaan
Omstreden hoogleraar verbetert soepvoorziening
Sporen van verdwenen buitenplaatsen

Geef 5 gulden
op 15 februari voor
een kunstijsbaan
in Utrecht

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvesting: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GRESNIGT
&
VAN KIPPERSLUIJS

Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een
advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht,
IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een
gedegen aanpak en een persoonlijke benadering.
Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten
al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Utrecht Verrast

Utrecht Verrast organiseert historische stadswandelingen in combinatie
met creatieve workshops die inhoudelijk met elkaar verbonden zijn.
Een leerzaam en leuk cultureel uitstapje in de Utrechtse binnenstad.

Wilt u weten welke verrassingen Utrecht Verrast in 2012 voor u in
petto heeft? Kijk dan op www.utrechtverrast.com of bel 0642 292 015.

Historische workshops in het hart van Nederland

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen
van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets
Grafiservices is gespecialiseerd in
vellen offset en bedient zijn nationale
en internationale opdrachtgevers
vanuit twee locaties. Van advies tot
persoonlijke begeleiding van pre-media,
nabewerking, pre-distributie tot
distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

Grafiservices

Utrecht

T 030 - 282 28 22

Eindhoven

T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl

rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets Grafiservices is onderdeel van Roto Smeets Group.

VAN

ZOELEN

AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

4

Maurice van Lieshout

Schaatsen dankzij mannen in blauwe blazers

De totstandkoming van de Kunstijsbaan Utrecht

11

Hans Schouwenburg

Omstreden en vergeten

Het hoogleraarschap van Cornelis Adrianus Bergsma (1835-1859)

16

Hans Renes

Reizen door tijd en ruimte van Zeist

Boekbespreking

18

Fred Vogelzang

De invloed van het onzichtbare

Verdwenen buitenplaatsen in Utrecht

23

Signalement

24

Cees Mallander

Goed, goedkoop en zo gezellig!

Heck's lunchroom aan de Potterstraat (1930-1965)

Aan tafel met 1

27

Agenda en berichten

‘Een psychose-vormende publiekscampagne’

Plannen voor een Utrechtse kunstijsbaan bestonden al in de jaren 50. Hij kwam er in 1970, mede dankzij een spectaculaire actie onder bevolking en bedrijfsleven. Een groepje 'blauwe blazers', een netwerk van ondernemers en notabelen, zorgde voor een bouwplan en een publiekscampagne. De gemeente en provincie konden niet meer terug, ook al toonde de begroting nog een tekort van tonnen.

Professor in kruiden en soep

De universiteit kreeg hem na de Belgische Opstand ongewild toegeschoven: de in Gent werkzame Nederlandse plantkundige Bergsma. Hij kreeg ruzie met collega's, plaatselijke apothekers en bloemisten, maar bleek een zegen voor de armen. Hij verbeterde de soepvoorziening en daarmee het lot van vele arme sloebers.

Verdwenen, maar niet spoorloos

Van de honderden kastelen en buitenplaatsen in de provincie zijn de meeste verdwenen. Maar overal in het landschap zijn sporen en resten daarvan te vinden: van bijgebouwen tot funderingen en grachten. Wat resteert, dreigt in vele gevallen ten prooi te vallen aan de aanleg van nieuwe wijken, bedrijven en wegen. Pleidooi om de resten te beschermen en het onzichtbare zichtbaar te maken.

□ FOTO OMSLAG: JONGEN MET SANDWICHBORD OP DE OCHTEND VAN DE INZAMELINGSACTIE VOOR EEN UTRECHTSE KUNST-IJSBAAN, 15 FEBRUARI 1969. FOTO PERSFOTOBUREAU 'T STICHT | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL.

Schaatsen dankzij mannen in blauwe blazers

De totstandkoming van de Kunstijsbaan Utrecht

Leden van het actiecomité van de SKU bereiden op 13 februari 1969 de inzamelingsactie voor. Aan de telefoon Henk de Graaff, die de pr verzorgde, naast hem Ton van der Kroon, geknield Hein Kamp, leden van de Junior Kamer Utrecht. Foto Persfotobureau 't Sticht

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Toen prins Claus op 24 oktober 1970 de Utrechtse kunstijsbaan aan de Mississippidreef opende, kwam die nog een half miljoen gulden te kort. Een moeizame exploitatie tot op de rand van het faillissement én een enthousiast schaatspubliek zouden kenmerkend blijven voor wat later De Vechtsebanen ging heten. Zoals de oprichters vanaf de start wisten, kon de baan zonder overheidssteun niet overleven. En de overheid wist dat de baan er zonder particulier initiatief nooit gekomen zou zijn.

Zaterdag 15 februari 1969. Heel Utrecht is in de ban van het ijs. Niet alleen vriest het de hele dag en staat er een snijdende wind, het is ook de eerste dag van het WK schaatsen mannen allround in Deventer. Duizenden Utrechters zitten voor de televisie, de rondetijden meeschrijvend in een uit de krant geknipte tabel. Ze volgen de prestaties van de favorieten Kees Verkerk, Dag Fornæss (Noorwegen) en Göran Claesson (Zweden). Na de eerste dag staat 'Keessie' slechts vijfde na een belabberde 500 en een formidabele, winnende 5.000 meter. Ard Schenk neemt de derde positie in.

Meer nog dan een winterse dag met een WK schaatsen is voor Utrecht 15 februari de dag van het erop of eronder voor de eigen kunstijsbaan. Tus-

sen 18 en 20 uur 's avonds gaat een legertje van 3.000, merendeels jonge collectanten, getooid met ijsmuts en schaatsen om de nek, alle 65.000 Utrechtse deuren langs. Als enkele uren later in het actiecentrum in de Jaarbeurs bekend wordt dat burgers en bedrijfsleven een half miljoen gulden bij elkaar hebben gebracht, is er volgens burgemeester De Ranitz 'geen weg terug meer'. De lichtkrant van het *Utrechtsch Nieuwsblad* op het dak van Hotel Smits op het Vredenburg meldt: 'EEN KUNSTIJSBAAN IN UTRECHT, JA HIJ KOMT ER'. Hij kwam er inderdaad, maar zo vanzelfsprekend als het die avond leek, was het nooit geweest en zou het nog heel lang niet zijn.

'Derderangs sportnatie'

Plannen voor een Utrechtse kunstijsbaan zijn er al gemaakt sinds de jaren 50. De directeur van de Utrechtse schouwburg P.J. Houtman en leden van de Sociëteit 'De Constructieve', zoals architect P. Wit, onderzoeken de mogelijkheid van een overdekte baan voor ijsrevues en ijshockey. Wit neemt in 1958 een ijsbaan op in zijn ontwerp en maquette voor een sportcomplex dat liefst f10 miljoen moet kosten. Drie jaar later maakt hij een realistischer plan voor een overdekte baan à raison van f1,2 miljoen. De combinatie met een nieuwe Jaarbeurshal is dan - volgens Wit in een interview uit 1966 -, al afgevalen, omdat de noodzakelijke vloerconstructie technisch onhaalbaar is. Toch zou er ook na 1960 steeds richting Jaarbeurs gekeken worden, bijvoorbeeld als er in 1962 sprake is van een hal op het nieuwe Veemarktterrein.

Op 14 december van dat jaar houdt Johan van der Kwast, directeur van de Jaarbeurs, nog een inleiding voor de leden van De Constructieve over de toekomst van zijn organisatie 'alsmede de mogelijkheden tot realisering van onze ijsbaanplannen'.

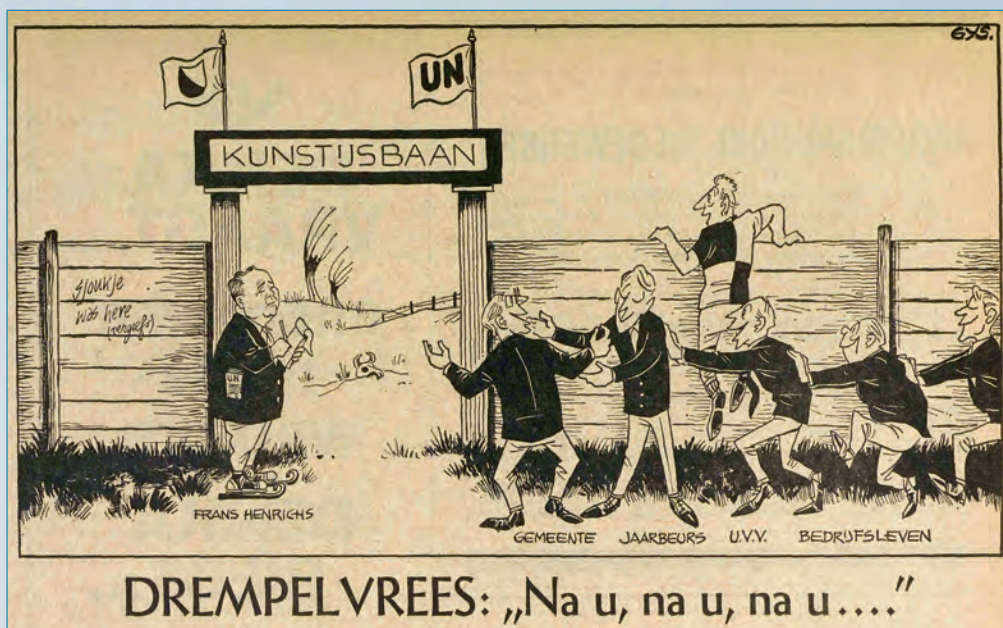
Begin jaren 60 kampt Nederland met een groot tekort aan sportvoorzieningen. Dat geldt ook voor Utrecht waar bijvoorbeeld voor zaalsporten geen enkele permanente sporthal beschikbaar is. Volgens Frans Henrichs, chef sportredactie van het *Utrechtsch Nieuwsblad* (UN), is het gebrek aan faciliteiten een van de oorzaken voor de povere Nederlandse sportprestaties in die tijd. In een terugblik op het sportjaar met de kop 'Voor de sport was 1960 een verloren jaar. We zijn

Actiesticker met foto van Ard Schenk. 75.000 van deze stickers werden een week tevoren verspreid, vooral onder ruitenwissers van auto's. De eigenaars van de auto's hadden de keuze die al of niet op hun auto te plakken; de meesten deden dat. Op posters en in advertenties figureerden naast Ard Schenk Sjoukje Dijkstra (kunstrijden) en een anonieme ijshockeyer.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

een derde rangs sportnatie' (UN 31 december 1960) pleit hij voor betere voorzieningen. Hij stelt dat Nederlanders bij de beste schaatsenrijders ter wereld zouden kunnen horen, als er

Spotprent *Utrechtsch Nieuwsblad* 15 januari 1966. Foto Het Utrechts Archief.

□ HUA ARCHIEF VECHTSEBANEN

Slaan van de eerste paal op 12 december 1969. Rechts (rijtje van drie) voorzitter van de Stichting Kunstijsbaan Utrecht Huub Bredero, links met papieren in de hand Rob Hermans, voorzitter van de Junior Kamer Utrecht. Foto Persfotobureau 't Sticht.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

een 400 meter kunstrijbaan zou zijn. Op dat moment beschikt Nederland slechts over één ijshockeybaan, die van H.O.K.Y. in Den Haag.

Henrichs, bij het Nederlandse publiek vooral bekend als (over)enthousiast radio- en tv-verslaggever voor ijshockey en motorsport, zal vanaf dan keer op keer op hetzelfde aambeeld blijven hameren: wat in andere landen kan - de aanleg van kunstijsbanen - moet in een schaatsland als Nederland toch ook kunnen? In de loop van de jaren wordt de vergelijking die tussen Utrecht en andere Nederlandse

gemeenten waar inmiddels wel concrete plannen bestaan of gerealiseerd zijn (zoals in Amsterdam, Deventer, Tilburg en Heerenveen). Een kort bericht (UN 31 juli 1965) over de aanvang van de bouw van een ijsbaan in Den Bosch besluit met het zinnetje 'Ook Utrecht krijgt misschien een kunstijsbaan... in het jaar 3000!'

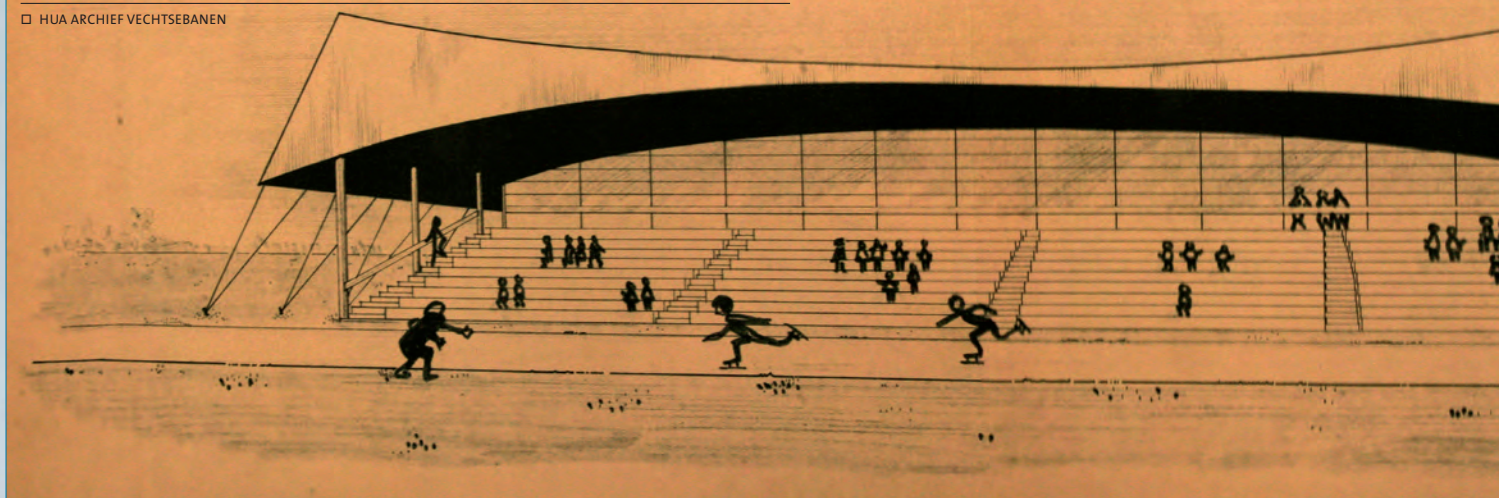
Het eerste offensief

Eind 1965 neemt de frequentie van berichten over een kunstijsbaan toe. In november spreekt de gemeentelijke Stichting voor Lichamelijke

Opvoeding zich uit voor een centraal gelegen 'baan van 30x60 meter' en begin december vraagt de gemeenteraad aan B&W of het nog iets wordt met de ijsbaanplannen. Henrichs en het UN achten blijkbaar het moment rijp voor een publiciteits-offensief. Op zaterdag 18 december plaatst de krant een paginagroot verhaal onder de titel 'Waarom heeft Utrecht geen kunstijsbaan?' Henrichs verwijst opnieuw naar andere, kleinere gemeenten die wél een kunstijsbaan weten te realiseren zoals Deventer (58.000 inwoners) en Heerenveen (26.000), noemt het eerdere plan van een ijsbaan in de nieuwe Irenahal en tekent uit de mond van gemeenteraadslid Adriaan Looten (VVD) op dat de gemeentelijke afdeling openbare werken 'ermee bezig' is. Looten, we komen hem verderop nog tegen als verantwoordelijk wethouder, merkt daarbij op 'echt niet zo optimistisch te zijn'. Maar, zo richt Henrichs zich weer rechtstreeks tot de lezer: 'Waarom wel een peperduur zwembad?' [= De Hommel], terwijl een ijshockeybaan veel goedkoper is en hij persoonlijk 'kans [ziet] in Utrecht internationale ijshockeywedstrijden te krijgen'. Het artikel blijft niet zonder gevolgen. In de weken daarna worden liefst 65 ingezonden brieven geplaatst. Het merendeel steunt het initiatief om in Utrecht een kunstijsbaan te realiseren. Eén van de belangrijkste kwesties

Impressie van tribunes buitenbaan. De uiteindelijke uitvoering werd aanzienlijk soberder met alleen ruimte voor een tijdelijke onoverdekte tribune. Tekening architectenbureau Op ten Noort - Blijdenstein 1968.

□ HUA ARCHIEF VECHTSEBANEN

wordt de vraag of dat een onoverdekte 400 meter baan voor recreatie- en wedstrijdschaatsers moet worden, een hal met een 60 bij 30 meter grote ijshockeyvloer of een combinatie van beide? Om daar een antwoord op te krijgen, schrijft de krant een enquête uit. Honderden lezers reageren, maar spreken geen duidelijke voorkeur uit voor de ene of de andere variant.

Het blijft niet bij een discussie alleen. Op 11 januari 1966 meldt het *UN* dat de Junior Kamer Utrecht (JKU) de exploitatiemogelijkheden gaat uitwerken van een 60 x 30 meter baan. 'In de Juniorkamer verenigt zich een aantal vooruitstrevende en overwegend vrij jonge leidende figuren uit het Utrechtse bedrijfsleven', zo omschrijft de krant deze voor vele Utrechters onbekende organisatie.¹ In de weken daarna melden zich bovendien meerdere avonturiers die met een paar vlotte ontwerpschetsen, een sigarendooscalculatie en een persbericht proberen het initiatief naar zich toe te trekken. Ze krijgen allemaal ruime aandacht in de krant.

Op 20 januari stelt Looten de ijsbaanplannen aan de orde tijdens de begrotingsbesprekingen in de Utrechtse gemeenteraad. Hij constateert dat de gemeente er geen geld voor heeft - wel grond die voor niets of weinig geld beschikbaar gesteld kan worden -, en dat de Jaarbeurs moreel verplicht is een 'reële financiële bijdrage' te leveren. Verantwoordelijk wethou-

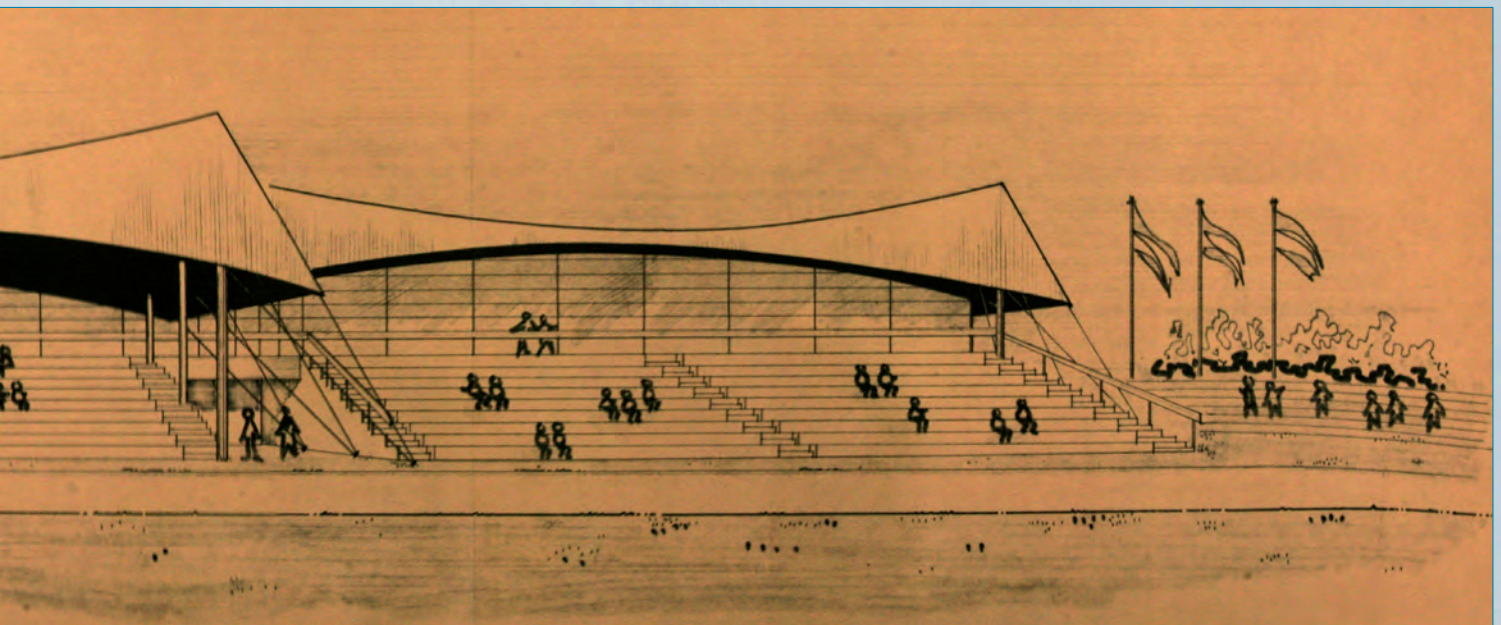
De binnenhal in aanbouw, 4 augustus 1970. Foto Persfotobureau 't Sticht.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

der Henk van der Vlist (PvdA) erkent dat er te veel verwacht is van de Jaarbeurs als het om een kunstijsbaan gaat, dat de gemeente 'alle medewerking' zal verlenen aan particuliere initiatieven (op dat moment vier in getal) en het voorstel steunt om de Utrechtse Sportraad een coördinerende rol te geven in het vervolgproces. Een week later krijgt de voorzitter van die raad, VVV-directeur L.C.F. Wunder, het officieel verzoek daartoe.

Begin april meldt Wunder dat de sportraad een advies² heeft gestuurd aan B&W en dat hij verwacht dat 'de

Utrechtse kunstijsbaan in de herfst van 1967 kan gaan draaien!' Dat blijkt veel te optimistisch. Pas op 24 november 1966 is er een overleg met alle betrokken partijen. Die buigen zich over een ontwerp voor een overdekte ijshockeybaan met als locatie Overvecht of Kanaleneiland (tussen Admiraal Helfrichlaan en Weg der Verenigde Naties). De gemeente maakt vervolgens geen haast en B&W neemt op de ontwerpbegroting 1967 geen post exploitatie kunstijsbaan op (wat gezien een begrotingstekort van f 8,8 miljoen geen verrassing is).

Het eerste offensief om tot een kunstijsbaan te komen, leidt schipbreuk. De plannen blijken niet voldoende en concreet genoeg, er worden geen duidelijke keuzes gemaakt over het soort baan, er is geen financieringsplan en er zijn te veel partijen met uiteenlopende belangen bij betrokken. Gemeente en in de loop van 1967 ook de provincie bewijzen de initiatieven nog wel lippendienst, maar komen niet met toezeggingen of geld over de brug.

Project Junior Kamer Utrecht

Nadat er na de bliksemstart begin 1966 bijna een jaar nauwelijks iets gebeurd is, besluit de Junior Kamer Utrecht voorjaar 1967 het eigen ijsbaanproject nieuw leven in te blazen. Huub Bredero, destijds voorzitter van de JKU, verklaart anno 2011: 'De Junior Kamer was een groep van zo'n 40 jonge ondernemers in grijze flanelen broeken en blauwe blazers, een beetje opgeblazen types. We wilden een bezielde actie. We zijn naar Looten gegaan, de wethouder financiën en sport en hebben hem gezegd "de plannen verdwijnen bij Wunder in een bureaula, laat hem maar ophouden en geef de JKU de ruimte om plannen te ontwikkelen". Looten stemde daarmee in.'

Bredero en zijn medecommissieleden pakken de zaken voortvarend en vooral systematisch aan. Ze kiezen voor de combinatie van buitenbaan plus ijshockeyhal en inventariseren wat er allemaal uitgezocht moet worden om een levensvatbaar plan te ontwikkelen. Ze benaderen binnen de JKU en daarbuiten deskundigen op terreinen als sport, recreatie, koeltechniek en financiën. Van hen wordt verwacht dat ze 'om niet' bijdragen; als de ijsbaan er komt, kunnen ze hun werk later alsnog in rekening brengen.

Al snel wordt duidelijk dat het project te groot is voor de JKU alleen. De Nederlandsche Maatschappij voor Handel en Nijverheid, departement Utrecht en de Vereniging Utrechtse Sociëteit 'De Constructieve' krijgen de uitnodiging samen met de JKU een Stichting Kunstijsbaan Utrecht op te richten (SKU) met als doel de totstandkoming en exploitatie van een ijsbaan. Beide organisaties, waar-

Prins Claus tijdens de opening, 24 oktober 1970. Leden van de Actiegroep IJsvrij demonstreren tegen de in hun ogen te hoge toegangsprijzen. Huub Bredero in 2011: 'Het waren er een stuk of 40 tot 50. Ik geneerde me daarvoor tegenover de prins. Ik heb me daar zeer aan geërgerd, de sfeer was niet zo goed.' Foto Persfotobureau 't Sticht.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

van de leden met de JKU een Utrechts ondernemers- en notabelennetwerk vormen, reageren positief. Verschillende JKU-leden worden vervolgens namens één van de drie organisaties bestuurslid. Bredero wordt voorzitter. De stichtingskosten - 25 mille - komen voor rekening van de Steenkolen-Handelsvereniging waarvan directeur J.M. Fentener van Vlissingen, boegbeeld van het Utrechtse bedrijfsleven, zich inmiddels ook achter de plannen heeft geschaard.

Tot het netwerk behoort ook wethouder Looten (bestuurslid van De Constructieve) die positief staat tegenover het initiatief, maar ook concurrerende plannen moet beoordelen (een gecombineerd zwem- en schaatscomplex of een megasportcomplex bij Oudenrijn) en de (bijna lege) gemeentekas moet bewaken. Bovendien wil Looten pas over de brug komen als ook andere partijen zoals de provincie en het NSF een bijdrage leveren. Het 'Na u, na u' waar het UN al in 1966 de spot mee drijft, dreigt nog steeds de plannen te torpederen.

De SKU blijft het spel geduldig en slim spelen. Van de eerdere initiatieven hebben de bestuurders geleerd dat ze geen halfbakken plannen naar

buiten moeten brengen. Contacten met de pers worden daarom de eerste maanden van 1968 afgehouden en er wordt besloten zelfs Frans Henrichs 'geen primeurs te geven in dit stadion'. Pas in juni wordt hij benaderd en gevraagd adviseur te worden en in die hoedanigheid ook bestuursvergaderingen bij te wonen. Henrichs aanvaardt de uitnodiging en het SKU-bestuur wordt, meer dan de redactie van het UN, de plaats waar bepaald wordt wat er wanneer over de ijsbaan gepubliceerd gaat worden. Ook twee andere Utrechtse sleutelfiguren krijgen later dat jaar een officiële adviseursrol: Fentener van Vlissingen als 'adviseur fundraising' en W. Smeur, voorzitter van de Utrechtse Middenstands Federatie, als contactpersoon voor het midden- en kleinbedrijf.

Vrouwen spelen in de totstandkoming van de Utrechtse kunstijsbaan vrijwel geen rol. Pas tijdens de publiekscampagne in januari en februari 1969 zijn enkele typistes actief als vrijwilliger en 'bemannen' Else van Zelm en Liedewij van Ham het tijdelijke actie- en informatiecentrum in het souterrain van de VVV. In het bestuur - en in het UN bij monde van Henrichs - worden zij liefkozend 'de ijsbloempjes' genoemd.

Het tweede offensief

Hoe krijgen we de financiering rond? Dat is voor Bredero en de zijnen het grootste probleem dat ze moeten oplossen. Tot ver na opening van de ijsbaan zouden er nieuwe berekeningen op los gelaten worden. De basis is steeds dezelfde: enerzijds bijdragen à fonds perdu (schenkingen en subsidies) van de Nederlandse Sport Federatie (NSF), het bedrijfsleven, particulieren en mogelijk de overheid, anderzijds (bank)leningen waarbij de overheid garant zou moeten staan voor betaling van de rente. Van de gemeente verwacht de SKU dat ze een terrein ter beschikking stelt.

Eind 1967 wordt het benodigde kapitaal geschat op f 3,2 miljoen. Dat bedrag loopt in 1968 snel op, vooral nadat Bredero's Bouwbedrijf en Landaal-Schelde de kosten van bouw en koelinstallaties hebben berekend. Eind van het jaar wordt de totale investering op f 5,75 miljoen begroot. Daarvan zou 7,5 ton opgebracht moeten worden door de Utrechtse burgers en het bedrijfsleven. De Junior Kamer krijgt het verzoek een grote wervingscampagne te ontwikkelen.

In oktober stelt het bestuur het definitieve actieplan vast dat op drie pijlers steunt: 'een psychose-vormende publiciteitscampagne via alle beschikbare media', 'een inzamelingsactie onder de burgerij' en 'een inzamelingsactie onder het bedrijfsleven door middel van bedelbrieven, informatiefolders, telefonische contacten en persoonlijke bezoeken.'

De Utrechtse kranten en met name Henrichs' UN spelen een belangrijke rol in het mediaoffensief. Vanaf eind december tot half februari verschijnt er artikel na artikel over het belang van de ijsbaan en de voortgang van de campagne. Advertenties roepen de burgerij op gul bij te dragen. Winkels richten speciale etalages in, en in de laatste week hangt de stad vol affiches en rijden duizenden auto's - en enkele politiepaarden - rond beplakt met blauwe stickers.

Ook de werving bij bedrijven verloopt volgens een nauwgezet draaiboek. Hoe groter de kans op een forse bijdrage, des te meer aandacht en vervolgstappen. Ruim honderd bedrijven krijgen persoonlijk bezoek van steeds

Luchtfoto, waarschijnlijk gemaakt kort voor de voltooiing eind 1970. Fotograaf onbekend.

□ HUA ARCHIEF VECHTSEBANEN

twee JKU-leden, een zelfde aantal wordt telefonisch benaderd en zo'n 800 ontvangen een bedelbrief. Bijzonder is dat de bedrijven een suggestie krijgen over de hoogte van hun bijdrage en dat de SKU de resultaten publiceert, tenzij een bedrijf zich daartegen verzet. Als C&A slechts f 50,- schenkt, ontvangt de directie een brief waarin SKU-secretaris Sybe Torensmas subtiel de mogelijkheid van een vergissing veronderstelt en er op wijst dat andere grote winkelbedrijven een bedrag van vier of vijf cijfers hebben gestort. Volgens de eindafrekening blijkt C&A er later f 5.000,- van gemaakt te hebben. De bedrijfsactie, die al in het najaar van 1968 start, brengt uiteindelijk f 400.000,- op, die onder de inwoners van Utrecht en buurtgemeenten f 250.000,-.

De f 100.000,- die de inzameling minder heeft opgebracht dan begroot, is niet het grootste probleem voor het SKU-bestuur. Op 20 februari 1969 legt Bredero op het terrein bij Fort De Klop symbolisch de eerste steen, maar het is dan nog volstrekt onzeker of de ijsbaan er echt gaat komen. Niet alleen lukt het niet om voldoende geld van de overheid los te teuteren - met als grootste hoofdpijndossier een begrote bijdrage van twee ton van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maat-

schappelijk Werk, die er uiteindelijk nooit zou komen - ook de banken reageren nog terughoudend. Medio 1969 is er nog een financieringstekort van f 1,25 miljoen.

Met veel optimisme, ijzeren regelmaat en grote inzet werken bestuur en vanaf januari 1969 het bouwteam (architectenbureau Op ten Noort - Blijdenstein, Bredero's Bouwbedrijf Nederland en Landaal-Schelde) verder aan de voorbereiding van de bouw van het schaatscomplex. Als op 10 december de succesvolste collectant Piet de Vrije de echte eerste paal slaat, komt

STICHTING KUNSTIJSSBAAN UTRECHT	
MISSISSIPPIERDEEP - TEL. (000) 41 14 21	
GEZINSABONNEMENT	
Seizoen 1970/71 4 personen en meer	
Naam: <u>Z.K.H. Prins Claus der Nederlanden</u>	
Adres: <u>Kasteel Drakensteyn</u>	
Woonplaats: <u>Lage Vuursche</u>	
Geboortedatum: <u>6 September 1926</u>	
Basisbedrag f 125,- (incl. B.T.W.)	
Financieringstoeslag f 15,-	
Prijs f 140,-	
DIT ABONNEMENT IS STRIKT PERSOONLIJK	
No. 1	

Het eerste gezinsabonnement, een cadeautje voor de koninklijke familie.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Drukte tijdens het eerste seizoen 1970-1971. Fotografie onbekend.

□ HUA ARCHIEF VECHTSEBANEN

Hoe het verder ging met de Utrechtse kunstijsbaan³

- 1972** Bouwkosten komen uiteindelijk uit op f 6,5 miljoen; seizoen 1971-72 trekt 300.000 bezoekers; liquiditeitstekort bedraagt bijna vier ton.
- 1974** Schuldenlast loopt op tot 5 ton; eerste faillissement dreigt; gemeente springt bij en neemt voortaan exploitatietekort voor haar rekening.
- 1983** Gemeenteraad akkoord met garantstelling voor een lening van f 8 miljoen voor uitbreiding met tennis-, squash- en bowlingbanen en een restaurant.
- 1983** 8 december opent burgemeester Vos het recreatie- en sportcentrum De Vechtsebanen.
- 1985** Interne en externe strubbelingen; directeur ten onrechte beschuldigd van fraude; tegenvallende exploitatie; relatie met gemeenteraad op dieptepunt, toch garantie voor nieuwe lening van ruim f 1 miljoen.
- 1987** Nieuwe verliezen; ontslag van directeur Harm van der Leegte; opvolger is Peter Smit (28).
- 1990** Plan voor overkapping buitenbaan, 150 meter lange skipiste en sporthotel; kosten f 45 miljoen.
- 1994** Na jaren onderhandelingen gaat gemeente akkoord met beëindigen jaarlijkse subsidie in ruil voor een eenmalige afkoopsum; die wordt vastgesteld op f 9,6 miljoen.
- 1995** Besluit de 400 meterbaan 'half-open' te overkappen; geraamde kosten f 6 miljoen; bevolking moet bijdragen onder het motto 'Lap een flap voor de ijskap'.
- 1997** De overkapping van de ijsbaan - kosten ruim f 7 miljoen - is in oktober gereed.
- 2000** Na renovatie complex uitgebreid met examencomplex Centraal Bureau Rijvaardigheidsbewijzen, fitnesscentrum en parkeergarage. Steeds meer andere activiteiten: dartswedstrijden, vechtgala's, houseparty's en popconcerten.
- 2005** Opnieuw crisis door tegenvallende exploitatie; nieuw reddingsplan.
- 2009** Stichting De Vechtsebanen, Recreatiemaatschappij De Vechtsebanen bv en dochtervennootschappen vragen uitstel van betaling en krijgen die tot 1 februari 2011.
- 2010** Vennootschappen gaan failliet en Investeringsgroep Nedstede koopt voor 9 miljoen euro de ondernemingsactiviteiten en roerende goederen; surséance van betaling van de stichting wordt beëindigd, Nedstede wordt enig bestuurslid van de stichting en krijgt daarmee het hele complex in handen.
- 2011** Gemeente financiert 'eenmalig' 50 procent van tekort 2010/2011 en besluit De Vechtsebanen tot 2020 jaarlijks met maximaal € 200.000 subsidie te subsidiëren 'om een goed functionerende ijsbaan en ijsshal in stand te houden'.

de SKU nog tonnen tekort. Tien maanden later wordt echter de ijsbaan feestelijk geopend en nog steeds vertoont de financiering een groot gat.

Dat de kunstijsbaan Utrecht er gekomen is, is een klein wonder, te danken aan de inzet van vooral een groep jonge ondernemers die niet opgaven en ervan uit gingen dat de overheid bij tekorten uiteindelijk wel bij zou springen. Daar hebben ze gelijk in gekregen. Dat de ijsbaan nog steeds bestaat, inmiddels als onderdeel van een groot sport-, recreatie- en vergadercomplex, is, zo leert het vervolg van de geschiedenis, misschien nog wel een groter wonder.

Noten

1. Tegenwoordig actief onder de naam JCI Utrecht (Junior Chamber International). Zie: www.jci-utrecht.nl
2. Dit advies kon (nog) niet achterhaald worden. Opvallend is dat het UN er verder dat jaar ook niets meer over vermeld.
3. Dit overzicht doet geen recht aan alle (sport)activiteiten die er ruim 40 jaar plaats vonden op de kunstijsbaan en het latere sport- en recreatiecomplex De Vechtsebanen. De auteur hoopt die later nog eens uitvoerig te kunnen beschrijven.

Bronnen

- Archief Stichting De Vechtsebanen 1965-2010, Het Utrechts Archief toegangsnummer 1344.
- Archief familie Bongenaar.
- Huisinga, J., en H. Baarspul, *Constructief bezig in Utrecht. 35 jaar Utrechtse Sociëteit 'De Constructieve' 1955-1990* (Utrecht 1990).
- Interview Huub Bredero en Jan Jager 20.10.2011.
- Utrechts Nieuwsblad* 1950-1980. Het U.N. (t/m de jaargang 1967) is on line te raadplegen via www.hetutrechtsarchief.nl/collectie/kranten. In bovengenoemde archieven bevindt zich bovendien een groot aantal knipsels uit het U.N. en andere kranten betreffende de Kunstijsbaan Utrecht en de Vechtsebanen.

Dit artikel kwam mede tot stand dankzij een bijdrage van het K.F. Heinfonds.

Toen Cornelis Adrianus Bergsma op 22 juni 1859 na een slepende leverziekte overleed, was hij 28 jaar als hoogleraar in de kruidkunde aan de Universiteit Utrecht werkzaam geweest. Bij zijn graf keek Bernard ter Haar, ambtgenoot en vriend van Bergsma, in het bijzijn van familie en oud-leerlingen, terug op een bewogen leven. Met zijn 61 jaar was Bergsma 'nauwelijks aan de grenzen des ouderdoms genaderd'. Hij liet een echtgenoot en een kroostrijk gezin van negen kinderen achter. Over de academische prestaties van Bergsma wilde Bernard ter Haar weinig zeggen: 'verwacht niet van mij, dat ik mij zal verstouten aan deze plaats de lofverkondiger van s'mans wetenschappelijke verdiensten te zijn'. Ook Hermannus Christiaan van Hall, hoogleraar in de plantkunde te Groningen, liet in zijn in memoriam in de *Utrechtsche Studentenalmanak* voor het jaar 1860 weinig los over Bergsma's academische kwaliteiten: 'het voegt mij, die zijne lessen niet gehoord heb, geenszins om enig oordeel over zijne wijze van doceren te geven'. Bergsma had op dit gebied een reputatie: volgens zijn collega-hoogleraren te Utrecht was zijn onderwijs beneden de maat geweest.

Na de grafrede en het stuk in de *studentenalmanak* bleef het stil rond Bergsma. Hij kreeg nog wel een kort lemma in het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, en werd zijdelings genoemd in Kernkamp's monumentale gedenkboek van de Utrechtse Universiteit uit 1936. In een recente geschiedenis van de universiteit komt hij echter al niet meer voor; ook hangt er geen hoogleraarsportret van Bergsma in de senaatszaal van het Academieggebouw. Dat er tegenwoordig in de geschiedschrijving geen aandacht aan Bergsma wordt geschonken is toch wel opmerkelijk. In de notulen van het college van curatoren, dat

Omstreden en vergeten

Het hoogleraarschap van Cornelis Adrianus Bergsma (1835-1859)

Rond het midden van de 19e eeuw wist de Universiteit Utrecht enkele eminente geleerden aan haar instelling te verbinden.

Mannen als Gerrit Jan Mulder en Franciscus Cornelis Donders brachten de wetenschap in Utrecht tot ongekennde hoogte. Anders was het gesteld met Cornelis Adrianus Bergsma (1798-1859).

Hij werd tot hoogleraar benoemd uit medelijden, maakte ruzie met zijn collega's en met de plaatselijke bloemisten, en verdween vervolgens uit de geschiedenis. Voor het armste deel van de Utrechtse bevolking heeft hij echter veel betekend.

Gezicht op de achtergevel van het huis Nieuwegracht 187 (hoogleraarswoning) te Utrecht, vanuit de Hortus Botanicus (Lange Nieuwstraat), uit het westen. Foto H.A.M. de Liefde 1896, reproductie Fotodienst GAU

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

tijdens de 19e eeuw het dagelijkse bestuur van de universiteit vormde, komt zijn naam namelijk veelvuldig ter sprake. Curatoren waren veel drukker met Bergsma dan met grootheden als Mulder, Donders, Buys Ballot of Pieter Harting. Maar niet vanwege zijn wetenschappelijke kwaliteiten: menigmaal moesten de curatoren ingrijpen bij geschillen tussen Bergsma en zijn collega-hoogleraren, de knecht van de hortus, of de Utrechtse apothekers en bloemisten. Uit de notulen doemt een beeld op van een koppige man, die op wetenschappelijk

en didactisch gebied weinig bijdroeg aan een bloeiperiode in de geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Uit de publicaties van Bergsma blijkt echter dat hij - geheel volgens de ideeën van zijn tijd - de maatschappij tot nut wilde zijn. Hij bedacht bijvoorbeeld een manier om goedkoop soep te maken uit beenderen, die wekelijks aan 'minvermogenen' in Utrecht kon worden uitgedeeld.

Utrecht en Gent

Cornelis Adrianus Bergsma werd geboren te Franeker, maar vertrok, nadat hij op jonge leeftijd beide ouders verloren had, als wees naar een tante in Utrecht. Hier studeerde hij kruidkunde en later geneeskunde, waarin hij ook promoveerde. Na zijn promotie vestigde hij zich als geneesheer te Hoorn. In 1825 werd de 28-jarige

Bergsma benoemd tot buitengewoon hoogleraar te Gent. In deze Belgische industriestad moest hij de 'toepassing der scheikunde op de nijverheid' onderwijzen aan studenten en geïnteresseerde burgers. Zijn lessen in Gent schijnen een succes geweest te zijn. 'Hij leidde', concludeerde Van Hall, terugkijkend op Bergsma's Gentse tijd, 'daar een gelukkig en nuttig leven hetwelk veraangenaamd werd door de vriendschap van veler zijner ambtgenoten'. In 1830, na de Belgische Opstand, moest Bergsma, samen met andere Noord-Nederlanders die aan Belgische universiteiten werkten, het land echter gedwongen verlaten. 'Gehuwd en met de zorgen voor zijn aankomend gezin bezwaard, was hij onverwachts zonder betrekking.'

De Nederlandse regering verdeelde de hoogleraren die in België werkzaam waren geweest over de Noord-Nederlandse Universiteiten. Vijf van hen, onder wie Bergsma, werden tijdelijk als adjunct-hoogleraar aan de Universiteit Utrecht geplaatst. Doordat in Utrecht al in alle lessen voorzien was, werd Bergsma assistent van de hoogleraar Jan Kops om hem bij te staan bij het onderwijs in de kruidkunde. Toen Kops in 1835 met emeritaat ging, droeg het college van curatoren Bergsma aan de minister van Binnenlandse Zaken voor als opvolger. Dit voorstel stuitte echter op bezwaren: de minister was niet direct overtuigd van Bergsma's plantkundige expertise, omdat hij in Gent alleen de toegepaste scheikunde gedoceerd

Jan Kops. Olieverf op doek door J.H. Neuman, ca. 1847/1849.

□ COLLECTIE UNIVERSITEITSMUSEUM UTRECHT

had. Bovendien voorzag de minister enkele praktische problemen. De hoogleraar in de kruidkunde, die ook het bestuur over de hortus kreeg, mocht namelijk het huis naast de kruidentuin - het huidige Miquel-huis aan de Nieuwegracht 187 - bewonen. En dit was precies de woning waar de bejaarde Kops al jaren vertoefde en waar hij erg aan gehecht was.

In een antwoord aan de minister gaf het college van curatoren 'eenige nadere inlichtingen' omtrent de voordracht van Bergsma. Het college gaf toe dat ze liever H.C. van Hall tot opvolger van Kops had voorgedragen. Bergsma had echter te Gent zoveel 'aanzienlijke verliezen en teleurstellingen' moeten ondergaan - velen van zijn collega's waren tot gewoon hoogleraar benoemd, terwijl hij extra-ordinarius bleef met de bijhorende financiële beperkingen, waardoor hij nauwelijks zijn omvangrijk huisgezin kon onderhouden - dat de curatoren hem uit medelijden toch wilden laten benoemen. De bewoning van het huis naast de academische kruidentuin vormde inderdaad een probleem, maar de curatoren wilden deze zaak vooralsnog onbeslist laten en pas na de benoeming van Bergsma definitief beslechten.

Geschil met Jan Kops

De minister van Binnenlandse Zaken zwichtte voor het betoog van het college van curatoren en op 16 oktober 1835 werd Bergsma tot gewoon hoogleraar in de kruidkunde benoemd. De zorgen van de minister over het huis naast de kruidentuin bleken echter terecht: Jan Kops weigerde zijn woning te verlaten. Hij wenste 'hetgeen hij sedert zoovele jaren gehad heeft' te behouden en dacht onmogelijk voor dezelfde prijs een andere comfortabele woning in de stad te kunnen vinden. Ook bleef Kops, ondanks zijn status als emeritus-hoogleraar, het directeurschap over de hortus uitoefenen, omdat hij zich 'hoewel zeventig jaaren bereikt hebbende nog gezond van hoofd en lichaam voelde en dus bekwaam om het opzicht over de academische tuin te behouden'. Bergsma, die de hortus nodig had voor zijn onderwijs in de kruidkunde, diende een klacht in bij curatoren. Kops weigerde ondertussen concessies te doen en bleef zelfs colleges geven en tentamens afnemen. Een vriendelijke schikking op initiatief van de curatoren mislukte. Het college ondernam vervolgens verschillende pogingen om tot een bevredigende oplossing te komen. Individueel overleg met

'De Poort der zoo genaamde Soup kapel (St. Thomas) met de muur naar de west zijde der Domskerk, by den Toorn. voor de sloping', aldus het oorspronkelijke bijschrift. Of te wel: gezin dat net soep heeft ontvangen voor de ingang van de Heilige Kruiskapel op het Oudmunsterkerkhof (nu Domplein). Tekening, pen en waterverf door P.C. Wonder tussen 1810 en 1830.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Kops en Bergsma en met de andere leden van de wis- en natuurkundige faculteit leverde niet het gewenste resultaat. Uiteindelijk moest het college zelf een beslissing forceren en daarvoor beriep zij zich op het Organiek Besluit van 1815, de wet waarin alle zaken rond het hoger onderwijs geregeld waren. Kops meende via artikel 140 recht te hebben op 'alle emolumenten' die aan zijn post als emeritus-hoogleraar verbonden waren. Daaronder verstond hij ook 'het genot van de bewoning van het academie huis aan den tuin, en de faculteit van zodanige collegien te geven als hij zou goedgezinden mitsgaders de lessen in de senaat en in de faculteit waartoe hij behoorde'. De cura-

toren lieten hem weten dat Bergsma nu gewoon hoogleraar was en dat hij dan ook het onderwijs mocht verzorgen en in het huis naast de kruidentuin mocht wonen. Besloten werd dat Kops het bestuur over de hortus aan Bergsma diende over te dragen en dat hij op zoek moest gaan naar een nieuwe woning.

Tot nog toe had het college van curatoren, uit angst voor een publiciteitsrel, de zaak intern weten te houden. Zelfs het gouvernement was niet ingelicht over de kwestie Bergsma-Kops. Dat veranderde toen Bergsma, die vond dat Kops niet voldoende initiatief nam in zijn zoektocht naar een nieuwe woning, een brief naar de minister

Papiniaanse pot eind 18e eeuw uit het Musée des Arts et Métiers, Parijs

□ FOTO PHGCOM | WIKIMEDIA COMMONS

van Binnenlandse Zaken stuurde. Kops, nog steeds overtuigd van zijn gelijk, deed vervolgens zijn beklag bij de koning! De curatoren wisten escalatie te voorkomen en zonden de minister een lange brief met de redenen van hun besluit. En nadat de curatoren Kops een jaarlijkse toelage van f 400,- uit het fonds van de landbouw toezegde, als schadeloosstelling voor het gemis van zijn voormalige woning, verliet hij, meer dan twee jaar na de benoeming van Bergsma, het huis naast de kruidentuin. Het hooglerarschap van Cornelis Adrianus Bergsma kon nu echt beginnen.

Apothekers en bloemisten

Zodra Bergsma zich in het huis naast de hortus geïnstalleerd had, begon hij de kruidentuin naar zijn eigen welbevinden aan

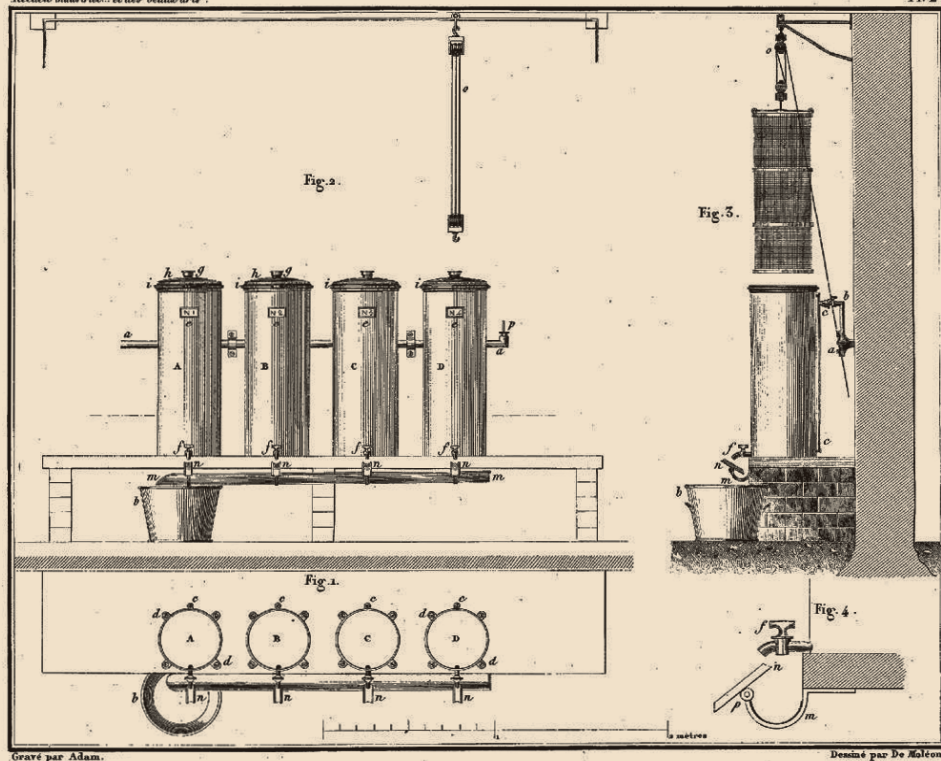
te passen. De apothekerstuin, een perkje in de hortus dat sinds jaar en dag beheerd werd door de Commissie van Geneeskundig Toezicht, werd door hem vernietigd. Vervolgens vroeg Bergsma aan de curatoren toestemming om de dubbele exemplaren van bloemen en planten te verkopen en de opbrengst daarvan te gebruiken om dringende herstelwerkzaamheden aan zijn nieuwe woning en de kruidentuin te financieren. Het college stemde hiermee in en de knecht van de hortus kreeg opdracht om op zaterdag bloemen en planten te verkopen bij de academische kruidentuin. Dit tot grote woede van de Utrechtse bloemisten, die de plantverkoop bij de academische tuin als zeer nadelig ervoeren. Opeens was er een plek in de stad waar allerlei exotische gewassen, die zij zelf niet konden kweken,

tegen buitengewoon lage prijzen werden aangeboden. Vooral het feit dat Bergsma als hoogleraar in de kruidkunde zijn planten met rijkssubsidie kon aanschaffen, terwijl zij aan landelijke en stedelijke belastingen onderhevig waren, zette kwaad bloed. De bloemisten dienden dan ook een klacht in bij het college van curatoren met het verzoek of de verkoop bij de kruidentuin kon worden stopgezet.

De secretaris van het college stelde een compromis voor: Bergsma, die al zoveel materiële schade had ondervonden door de toestand waarin Kops de hortus en het huis naast de kruidentuin had achtergelaten, zou de verkoop van planten moeten beperken, maar kreeg daarvoor de belofte dat 'wanneer hij gelden mocht nodig hebben om de door hem gedane uitgaven te bestrijden, hij deswegens een voordracht aan curatoren konden doen'. Van deze belofte maakte Bergsma dankbaar gebruik: hij stuurde meteen een brief met een verzoek om buitengewone toelagen en een enorme lijst met reparaties. Ondertussen gingen de verkoop van planten, zij het onder de hand, gewoon door. Een tweede boze brief van de bloemisten volgde: zij eisten nu niet alleen dat de verkopeningen per direct werden gestaakt, maar ze vroegen ook te worden gewaarborgd voor alle schade die zij hadden ondervonden.

Daarmee was het nog niet gedaan met de ruzies van Bergsma. Het volgende slachtoffer was hortulanus Breitenstein, die met het technisch beheer over de kruidentuin belast was en als zodanig rechtstreeks onder Bergsma, de directeur van de hortus, functioneerde. Bergsma vond dat de hortulanus hem niet 'dien eerbied betoont, dien hij, in eene ondergeschikte betrekking staande, aan hem verschuldigd is', en nam Breitenstein het beheer over de tuin en het toezicht over de werkzaamheden van de mindere bedienden af. Weer moesten de curatoren tussen beide komen. Bergsma moest schriftelijk vaststellen welke taken en verantwoordelijkheden de hortulanus toekwamen en deze ook respecteren. Breitenstein, op zijn beurt, mocht 'nimmer vergeten den eerbied dien hij aan den hoogleeraar, als directeur van den kruidentuin, verschuldigd is'.

Voor de hortulanus en voor de apothekers en bloemisten, en daarmee ook voor het college van curatoren, die de gemoeiden steeds tot bedaren moest brengen, vormde het hooglerarschap van Bergsma een grote last. Voor anderen inwoners

Toestel d'Arcet. Uit: M. d'Arcet, *Mémoire sur les os provenant de la viande de boucherie, dans lequel on traite de la conservation de ces os, de l'extraction de leur gélatine par le moyen de la vapeur, et des usages alimentaires de la dissolution gélatineuse qu'on en obtient* (1829)

□ BRON: HTTP://GALLICA.BNF.FR

van Utrecht moet zijn aanwezigheid een zegen zijn geweest: dankzij Bergsma kregen Utrechters er niet alleen een goedkoop adres voor bloemen en planten bij, de hoogleraar in de kruidkunde bekommerde zich ook over het lot van het armste deel van de bevolking.

Soep voor de minvermogenen

Al in 1833, twee jaar na zijn benoeming tot adjunct-hoogleraar, pleitte Bergsma, tijdens een voordracht bij het Natuurkundig Genootschap, voor de herinrichting van de soepvoorziening voor minvermogenen. Sinds 1800 kon het armste deel van de Utrechtse bevolking 's winters gratis soep afhalen, eerst op het Domplein, en later bij een lokaal aan het Pieterskerkhof. Deze soep werd, onder toezicht van een speciaal daarvoor aangestelde Commissie tot Spijsuitdeling, bereid volgens de 'methode Rumford', vernoemd naar de Engelsman Benjamin Thomson, graaf van Rumford, die van runderbeenderen, aangevuld met erwten en gort, goedkope maaltijden wist te bereiden. Bergsma, die net als zijn geleerde tijdgenoten de uitkomsten van zijn onderzoek 'tot nut van de mensheid in het werkelijk leven' wilde doen strekken, was ervan overtuigd dat pauperisme alleen kon worden bestreden door verbetering van de voedselvoorziening. Behoeftigen die gezond aten, konden immers aansterken en vervolgens weer aan het werk gezet worden, was zijn

gedachte. In de scheikundige literatuur had Bergsma een aantal manieren gevonden om de 'methode Rumford' te verbeteren. Hij dacht in de eerste plaats aan een apparaat van de Franse scheikundige Jean d'Arcet, waarmee door middel van stoom vet en gelei uit runderbeenderen kon worden verkregen. Het Utrechtse gemeentebestuur stond positief tegenover deze plannen, maar bezat niet de financiële middelen om ze ook daadwerkelijk te verwezenlijken. Wel kon er een papiniaanse pot, een snelkookpan vernoemd naar de Franse natuurkundige Denis Papin, worden aangeschaft.

Het toestel van d'Arcet kwam er in 1841 uiteindelijk toch. Onder toezicht van Bergsma werd het gemaakt in de fabriek ter vervaardiging en herstelling van stoomwerktuigen van de firma De Waal en Van Driest te Utrecht. Met dit apparaat konden, op een goedkope en efficiënte manier, meer dan duizend porties soep per dag bereid worden. De armen kregen doordeweeks gortsoep en op zondagen, ter afwisseling, erwtensoep. Ter gelegenheid van de verjaardag van de koning werd er rijstsoep uitgedeeld.

Hoewel de ingrediënten verschilden, was het procedé steeds hetzelfde: de slager bracht runderbotten, die werden fijngeslagen, en gedurende drie dagen gestoomd in het apparaat van d'Arcet. Na afloop bleef er vet en gelei over waarmee de gort-, erwten-, of rijstsoep werd versterkt. Om gezond-

heidsrisico's uit te sluiten testte Bergsma het brouwsel op een 15-jarige schrijnwerkersleerling die acht dagen lang niets dan geleisoep mocht eten. Met een hond werd hetzelfde experiment uitgevoerd, maar nu gedurende drie maanden. Zowel de jongen als de hond bleken niet ziek te worden en kwamen zelfs enkele ponden aan. In 1847 werden er al meer dan 1.250 porties per dag uitgedeeld. 'De soep', aldus Bergsma, 'bevalt algemeen, omdat dezelve regelmatig gehaald wordt en velen hunne tevredenheid betuigen.'

In zijn grafrede bewonderde Bernard ter Haar Bergsma om zijn 'opregtheid, vastheid en degelijkheid'. Eigenschappen die Bergsma niet altijd ten gunste kwamen: 'het viel hem somtijds zwaar te zwijgen, waar hij het spreken als zijne plicht beschouwde, of voor menschen te buigen'. De wetenschappelijke bijdrage van Bergsma aan de bloeiperiode van de Universiteit Utrecht tijdens de tweede helft van de 19e eeuw was niet erg groot. Omdat zijn prestaties als geleerde niet van doorslaggevend belang waren, hebben wetenschapshistorici geen oog voor hem gehad. Toch maakten ook de minder befaamde mannen deel uit van het academisch leven. Bovendien laat het hoogleraarschap van Bergsma zien dat een geleerde nooit los van de maatschappij staat. Om de geschiedenis van de Universiteit Utrecht helemaal te begrijpen, moeten we daarom ook kijken naar de werken en lotgevallen als die van Cornelis Adrianus Bergsma.

Bronnen

Archief van het college van curatoren van de Rijksuniversiteit Utrecht, Het Utrechts Archief, inventarisnr. 59.

Bergsma, C.A., *Verhandeling over het nut van de gelei uit beenderen, als voedsel voor den mensch* (Utrecht 1833).

Bergsma, C.A., *Beschrijving van de inrigting en wijze van soepbereiding, ten behoeve van minvermogenen te Utrecht* (Utrecht 1840).

Haar, B. ter, *Toespraak bij het graf van C.A. Bergsma 27 Junij 1859* (Utrecht 1859).

Cultuurhistorische atlassen zijn populair. Ze maken de geschiedenis zichtbaar met behulp van kaarten en geografische ontwikkelingen. 'Zeist door de tijd' is 'een indrukwekkend boek' dat toekomstig ambtelijk en bestuurlijk 'duur geknoei' in de ruimtelijke ontwikkeling voorkomen kan.

Reizen door tijd en ruimte van Zeist

In de eerste helft van de 20e eeuw nam de verkaveling van de Lustwarande een hoge vlucht. Ook het gemeentelijk grondbedrijf profiteerde ervan.

□ UIT BESPROKEN BOEK | COLLECTIE PIM VAN SCHAIK

Het is nog niet eens zo lang geleden dat gegevens over Nederlandse monumenten waren gerangschikt op straatnaam en huisnummer. Alleen iemand die ter plaatse bekend was, kon de objecten in het terrein terugvinden. Bovendien was deze wijze van documentatie alleen geschikt voor losse objecten.

Dat is de laatste jaren snel veranderd. De groeiende geografische belangstelling in de (kunst)historische wetenschappen en de opkomst van Geografische Informatiesystemen zorgden ervoor dat de documentatie steeds meer werd gekoppeld werd aan kaarten en daarmee aan ruimtelijke samenhangen. Het grote verkoopsucces van cultuurhistorische atlassen geeft aan dat een rui-

mer publiek deze manier van kijken op prijs stelt en er misschien door geïnspireerd wordt.

Een van de grootste successen op dat gebied was *Tastbare tijd* van Ronald Blijdenstijn (2005). Met deze atlas presenteerde de provincie Utrecht de historische landschappen binnen haar gebied aan het grote publiek. Het boek tijd vormde de inspiratie voor de cultuurhistorische atlas *Zeist door de tijd*, samengesteld door de geograaf Kees Volkers. Het resultaat is een fraai en overzichtelijk boek.

Nederlands langste zichtas

Tot in de 17e eeuw was Zeist een landbouwdorp zoals die op zoveel plaatsen langs de randen van de stuwwallen, de hoogste gebieden van Midden-

Nederland, lagen. De bouwlanden lagen onderaan de helling van de stuwwal, tussen de lage graslanden en de hogere bossen en heidevelden. Op die overgang liggen nog altijd de Eerste en Tweede Dorpsstraat.

Vanaf de 17e eeuw maakte Zeist een eigen, deels unieke, ontwikkeling door als buitenplaatsenlandschap. De eerste poging was geen groot succes: de aanleg van de Amersfoortse Weg over de heide (vanaf ca 1650), met aan weerszijden de uitgave van kavels voor de aanleg van buitenplaatsen, die echter in de meeste gevallen niet tot stand kwamen.

Spectaculair was dertig jaar later de bouw van het Slot Zeist, door Willem-Adriaan van Nassau-Odijk. Het slot ligt in een oude bedding van de Rijn, waar-schijnlijk - maar nog altijd niet bewezen - op de middeleeuwse voorganger. De ruggengraat van de bijbehorende parkaanleg is de Slotlaan/Koelaan, met een lengte van vijf kilometer de langste zichtas van Nederland. De Slotlaan kruist de oude Dorpsstraat; de kruising groeide uit tot het centrum van het dorp, met gemeentehuis (nog altijd), postkantoor (tot voor kort) en hotel. In de loop van de tijd heeft de Slotlaan de Dorpsstraat overvleugeld, waarmee Zeist een kwart slag van richting veranderde.

Hernhutternederzetting

De Amsterdamse koopman Cornelis Schellinger kocht in 1746 het slot en stelde het ter beschikking van de Moravische Broedergemeente, naar hun eerste vestiging Herrnhut (in 1722 gesticht in het uiterste zuidoosten van de huidige Duitse deelstaat Saksen) ook wel bekend als de Hern-

Hans Renes

Docent historische geografie aan de Universiteit Utrecht en bijzonder hoogleraar 'Erfgoed van stad en land' aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

hutters. Overigens verscheen recent een prachtige band over de Hernhutternederzettingen in de reeks van Duitse stedenatlassen.¹ Het zou aardig zijn geweest om Zeist te toetsen aan de internationale reeks van Hernhutternederzettingen, waarvan er veel een zekere mate van standaardisatie tonen.

In Zeist stichtten de Hernhutters de markante gebouwen op het voorterrein van het slot. Het waren deze gebouwen die lange tijd vooral bekend waren als vestiging van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en die 'Zeist' bijna synoniem maakten met 'monumentenzorg', totdat de rijksdienst besloot niet langer het goede voorbeeld op herbestemmingsgebied te geven en vervolgens een prestigieus nieuw gebouw betrok in Amersfoort.

De Hernhutters zijn misschien nog wel belangrijker geweest door de vele bedrijfjes die ze stichtten. Het maakte van Zeist een soort verborgen industriegemeente, met een arbeidersbevolking die lange tijd wat onzichtbaar bleef achter de façades van de grote landhuizen. Totdat die bevolking in de Wederopbouwjaren een sociaal-democratische wethouder aan de macht bracht, die grootschalige sociale woningbouw realiseerde in het bos, op een locatie die vanouds voor de elite was bestemd.

Stichtse Lustwarande

Slot Zeist werd de kiemcel van een complex van buitenplaatsen dat ook (Oud) Beek en Royen (van ca 1730) en de 19e-eeuwse afsplitsingen Hoog Beek en Royen en Pavia omvatte. Ze worden verbonden door zichtassen en door een interessant systeem van sprengbeken dat het water voor de grachten en vijvers leverde. In de loop van de 18e, maar vooral in de 19e eeuw

ontstond de reeks van buitenplaatsen langs de straatweg van Utrecht naar Arnhem, die zich van Zeist via Driebergen voortzet tot voorbij Doorn: de Stichtse Lustwarande. In het begin van de 20e eeuw kwamen er nog een paar kleine buitenplaatsen bij, maar gaandeweg kregen de grote buitenplaatsen het steeds moeilijker, alleen al door de stijgende loonkosten. Door opvulling van de ruimte tussen de buitenplaatsen, maar gaandeweg ook door splitsing ('verkaveling') van buitenplaatsen gingen villawijken steeds meer het beeld domineren. Van de 69 buitenplaatsen die Zeist ooit telde, is nog de helft over, hoewel van veel andere nog wel resten herkenbaar zijn. De laatste jaren neemt de belangstelling voor de resterende buitenplaatsen weer toe.

Het oude centrum van Zeist, de Eerste en Tweede Dorpsstraat, in het Zicht van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, is in de jaren tachtig deels verminkt toen de gemeente besloot dat het verkeer meer ruimte moest krijgen. De Dorpsstraat werd verbreed, tegen hoge kosten werden complete gevelwanden naar achteren verplaatst, waarna een volgend bestuur bedacht dat eenrichtingsverkeer de problemen ook had kunnen oplossen. De Dorpsstraat is nu een overgedimensioneerde boulevard, maar zonder de bijbehorende allure.

Standaardwerk

De cultuurhistorische atlas geeft een goed beeld van al deze fasen in de ontwikkeling van Zeist. Centraal staat het lopende, chronologisch opgezette, verhaal dat begint bij de werking van gletsjers en rivieren en vervolgens via prehistorie, middeleeuwen en de meer recente eeuwen doorloopt tot in de moderne tijd. Een groot aantal kaderteksten illustreert afzon-

Boekbespreking

Kees Volkers, Zeist door de tijd. Een cultuurhistorische atlas. Amsterdam: Stokerkade, 2011. ISBN 97890 79156 177. 256 pagina's, € 29,50.

derlijke objecten. De atlas is daarbij prachtig geïllustreerd met historische kaarten en foto's, vele in kleur. Achterin de atlas staan inventarisaties van de nog aanwezige monumentale structuren en, in bijlagen, van buitenplaatsen, industrieel erfgoed en historische boerderijen. Al met al is het een indrukwekkend boek, waarvan ik hoop dat het standaard op het bureau blijft liggen van allen die de toekomst van de gemeente helpen vormen. Als de atlas duur geknoei, zoals met de Dorpsstraat, in de toekomst voorkomt, is het geld al weer dubbel en dwars terugverdiend.

Noot

- 1 J. Lafrenz, P. Johanek en W. Ehbrecht, *Herrnhut & Herrnhuter Siedlungen; Herrnhut & Moravian Settlements*. Munster: Ardey-Verlag, 2009.

De invloed van het onzichtbare

Verdwenen buitenplaatsen in Utrecht

In de provincie Utrecht hebben honderden kastelen en buitenplaatsen gelegen. De meeste daarvan zijn inmiddels verdwenen. Toch zijn er nog vele resten in het landschap achtergebleven, die verwijzen naar dit verleden. Herkenningstekens die de moeite waard zijn om te bewaren. Ze vertellen een verhaal, als je weet hoe je moet luisteren. Dat kan alleen als deze overblijfselen niet verloren gaan.

Een goed voorbeeld van zo'n verdwenen kasteel is Ter Meer. In 1702 erfde Vincent Maximiliaan van Lockhorst (1665-1740), telg uit een oud Utrechts geslacht, lid van de Staten van Utrecht en raad in de admiraliteit van Amsterdam, een ruïne bij Maarssen. Hier had eeuwenlang het huis Ter Meer gestaan, maar dat was in 1672, zoals meer grote huizen en kastelen in de Vechtstreek, door de Fransen met de grond gelijk gemaakt. Zijn vader had het huis gekocht, niet zozeer om er te gaan wonen, maar omdat de ridderhofstad Ter Meer hem recht gaf om zitting te nemen in de Utrechtse ridderschap en daarmee in de Staten van de provincie.

Vincent was een rijk man en hij besloot op die plek een groot landhuis te bouwen. Dit voor die tijd hypermoderne huis is mogelijk ont-

worpen door de populaire Daniel Marot. Voor de Oranjes had hij onder meer paleis Kneuterdijk getekend, een aantal zalen in Huis Ten Bosch en Paleis Noordeinde ontworpen en de tuinen van 't Loo bij Apeldoorn opnieuw ingericht. De Van Lockhorst waren Oranjeklanten en Vincents zoon zou het in de Utrechtse politiek ver schoppen dankzij de protectie van stadhouder Willem V.

Het nieuwe Ter Meer kreeg uitgestrekte formele tuinen met sterrenbossen, hagen en waterpartijen. De ontwerptekening is zeer indrukwekkend, al is onduidelijk hoeveel daarvan is uitgevoerd. Meer edellieden lieten in de 17e en 18e eeuw hun - al dan niet voorvaderlijke - kastelen verbouwen tot luxueuze buitenplaatsen. De militaire rol van kastelen was al eeuwenlang uitgespeeld en wie daar nog aan twijfelde, had het bewijs daarvan, net als de bewoners van Ter Meer, in 1672 aan den lijve kunnen ondervinden. Tegen de Franse troepen bleek geen enkel kasteel bestand. Ter Meer zou nog twee eeuwen als luxe buitenplaats aan adellijke families onderdak bieden, maar in de 19e eeuw raakte het, net als vele andere kastelen en buitenplaatsen, in verval en werd afgebroken. Het omringende park werd verkaveld en als villawijk ingericht.

Verdwenen erfgoed

Een vergelijkbaar lot was de meeste kastelen en buitenplaatsen in Nederland beschoren. Ze verdwenen in de 18e en 19e eeuw, maar daarmee waren niet meteen alle sporen uitgewist. Vaak bevond zich op de voorburcht een agrarisch bedrijf, dat nogal eens na de sloop van het hoofdgebouw werd voortgezet. Het komt regelmatig voor dat die bedrijven tot op heden

De laan van de oude buitenplaats Emiclaer bij Amersfoort.

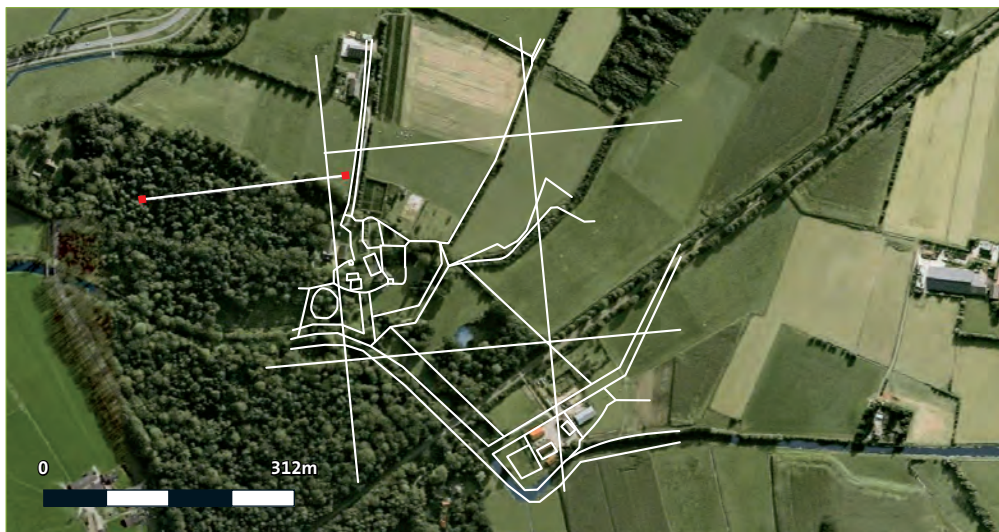
□ FOTO H. HAGEMAN | COLLECTIE NKS

nog functioneren, of dat in ieder geval de boerderij nog steeds bestaat. Een deel van de bijgebouwen van de verschillende gesloopte kastelen bleef daardoor eveneens gespaard. Voor-

beelden hiervan zijn Rijsenburg in de gemeente Utrechtse Heuvelrug, Ruwiel bij Breukelen, Groenewoude in Woudenberg, Drakenburg bij Baarn en Den Engh in Vleuten.

Jaar van de Historische Buitenplaats

De Stichting Themajaar Historische Buitenplaatsen 2012 streeft ernaar dat veel meer mensen bekend raken met historische buitenplaatsen en de noodzaak 'dit belangwekkend culturele erfgoed' te behouden. Daartoe worden vanaf eind maart vele uiteenlopende activiteiten georganiseerd. Een overzicht is te vinden op www.buitenplaatsen2012.nl. De site bevat ook een lijst van voor het publiek toegankelijke buitenplaatsen. In de provincie Utrecht zijn dat er twaalf.

Google Earth gecombineerd met de kadastrale kaart van 1832 geeft een goed beeld van de ligging van het verdwenen huis Lockhorst.

□ AFBEELDING M. VERHOECKX

Het Huis Ter Meer in de Vechtbocht, Google Earth onder kadasterkaart.

□ AFBEELDING M. VERHOECKX

Dat het gaat om een boerderij die ooit bij een kasteel behoorde, is soms nog zichtbaar in het landschap. In een aantal gevallen is de omgrachting van het kasteel bewaard gebleven en ligt de kasteelplaats als een eilandje op het erf. Dat is bijvoorbeeld het geval bij Vleuten, het al eerder genoemde Ruwiel, Lieveendaal bij Amerongen, Voorn bij Vleuten en Linschoten onder Montfoort. Van het verdwenen kasteel zelf bleven regelmatig ook nog resten over zoals lanen, waterwegen en perceelsgrenzen.

Kastelen en buitenplaatsen hebben een belangrijke invloed gehad op de vorm van het landschap. Het voortbe-

staan van deze kasteelplaatsen wordt steeds vaker bedreigd door stads- en dorpsuitbreiding en veranderingen aan de infrastructuur. Zo komt uniek cultuurhistorisch erfgoed in gevaar. Concrete voorbeelden daarvan zijn het mogelijk verdwijnen van een kasteelplaats door spoorwegverbreding bij Huis te Vleuten of nieuwbouw op de kasteelplaats van het middeleeuwse kasteel te Linschoten. Op de plek van Ter Meer in Maarssen zijn na de afbraak van het huis herenhuizen neergezet.

Anders dan kastelen zelf zijn kasteelplaatsen nauwelijks beschermd. In Nederland hebben slechts circa

300 kasteelplaatsen een wettelijk beschermde status, terwijl ons land ooit circa 2.500 kastelen telde. De Nederlandse Kastelenstichting vraagt daarom aandacht voor het behoud van kasteelplaatsen. Daar vallen ook de locaties onder, waar ooit een buitenplaats heeft gelegen. Zulke plekken zijn vaak archeologisch waardevolle terreinen waar in de ondergrond nog resten van grachten, funderingen en andere ruimtelijke structuren aanwezig kunnen zijn. In de provincie Utrecht gaat het om ruim honderd van dergelijke kasteellocales en minstens evenveel plekken van gewezen buitenhuizen. Utrecht valt nog in positieve zin op wat betreft het aantal beschermde kastelen.

De kasteelplaatsen

Kastelen en buitenhuizen liggen niet willekeurig in het landschap. De ondergrond moet geschikt zijn voor de bouw van een flink huis en de locatie moet aan meer eisen voldoen. De Vecht, bereikbaar vanuit Amsterdam, was een ideale plek voor een buitenhuis voor de nieuwe rijken in de 17e eeuw. Goed met de trekschuit te bevoorraden en voor alle reizigers zichtbaar, kon men hier zijn nieuwe weelde tentoonstellen. Voor parken in de Engelse landschapstijl, zoals die in de 18e en vooral 19e eeuw in de mode kwamen, was een geaccidenteerd terrein een gewild uitgangspunt. Omdat deze parken vaak erg omvangrijk waren, was goedkope grond ook een eis. Die goedkope grond was weliswaar te vinden op de Utrechtse Heuvelrug, maar de slechte verbindingen hielden de ontwikkeling van buitenplaatsen lang tegen. De aanleg van bijvoorbeeld de Biltse en Zeistergrift had dan ook grote invloed op de bouw van buitenhuizen. Vanaf het midden van de 17e eeuw verschenen grote landhuizen langs de Biltse Straatweg en in Zeist, met Slot Zeist als hoogtepunt. Een eeuw later ontstond de Stichtse Lustwarande door verbeterde bereikbaarheid van de dorpen onderlangs de Heuvelrug. De aanleg van spoorwegen zorgde voor een grote bloei rondom Baarn en ook bij Maarn.

De keuze voor de locatie van kastelen werd vaak ingegeven door strategische en politieke motieven. Gelegen

Het kasteleiland van Jaarsveld, 1969.

□ FOTO PH. SCHELLART | COLLECTIE NKS

langs wegen en rivieren om de toegang te beheersen, of als vooruitgeschoven militaire post, vinden we een lint van kastelen langs de Vecht, rond de grenzen van het Sticht en bijvoorbeeld langs de Vaartse Rijn. En niet alleen strategie bepaalde de plek: de vele woontorens langs de Langbroekerwetering staan daar, zo stellen sommige onderzoekers, veel meer vanuit statusmotieven.

Door deze vestigingsvoorwaarden zijn de Utrechtse kasteelplaatsen op zeer specifieke plekken te vinden: langs de Vecht, langs de doorgaande weg tussen Zeist en Rhenen en in de directe omgeving van de steden, waar de patriciërs hun zomerverblijven bouwden. Niet alleen rond Utrecht en Amersfoort vinden we kastelen en buitenplaatsen: denk aan Rhenen met Prattenburg en Remmerstein, of IJsselstein of Montfoort.

Moderne concurrentie

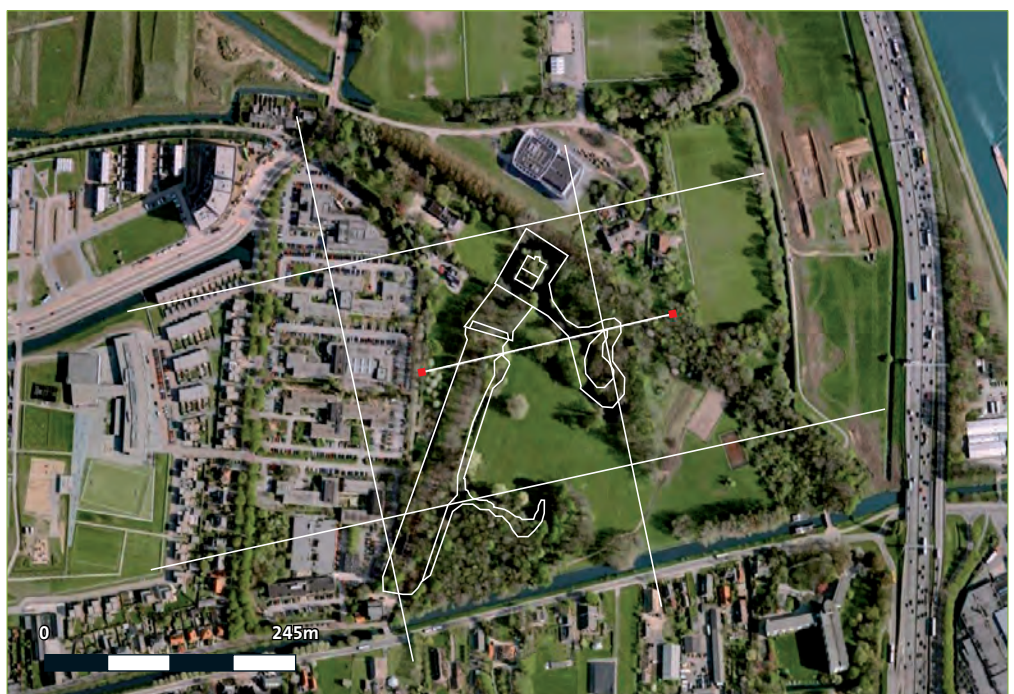
Locaties van verdwenen kastelen en buitenplaatsen hebben met veel concurrentie te maken. Het gaat vaak om flinke terreinen: een kasteel met zijn voorburchten en grachten kan soms wel een hectare groot zijn en dat is kinderspel vergeleken met de omvang van een buitenplaats. Ruimte is schaars. Niet alleen de aanleg van nieuwe woonwijken, infrastructuur of bedrijventerreinen bedreigen de kasteelplaatsen. Op de Heuvelrug bijvoorbeeld hebben zich vele bedrijven en instellingen gevestigd waarvoor de grote panden die hier in de 20e eeuw vrijkwamen, zeer geschikt bleken als

representatief kantoor. Als zodanig zijn ze echter niet gebouwd en dat vraagt om aanpassingen. Het gevolg: het verdwijnen van veel historische interieurs en het verschijnen van allerlei aanbouswels. Soms gaat het nog verder: grote nieuwbouw in het park of sloop van het hoofdhuis ten gunste van een modern kantoor. Bovendien zijn er parkeerplaatsen nodig en die kunnen de beleving van huis en tuin, dat alleen als ensemble een buitenplaats vormt, danig aantasten.

De aanleg van snelwegen, kanalen en spoorwegen heeft even verstrekende gevolgen. Al wordt het huis zelf

soms gespaard, grote delen van de omliggende parken en landerijen worden eraan opgeofferd. Een schrijnend voorbeeld is het oude klooster Oostbroek, dat in de 17e eeuw een buitenplaats werd. Nog geen 50 meter van het huis loopt nu de A28, dwars door het landgoed. Het Amsterdam-Rijnkanaal heeft diverse Vecht buitens van een deel van hun parkaanleg beroofd en van kasteel Loenersloot ligt een deel van de landerijen nu onder en aan de andere zijde van de A2.

Enkele grote stadsuitbreidingen hebben nog veel ingrijpender gevolgen gehad. Buitenplaatsen zoals De Oor-

De parkaanleg van Huis Voorn is deels nog aanwezig in Leidsche Rijn. Google Earth onder kadasterkaart.

□ AFBEELDING M. VERHOECKX

sprong en Het Hogeland in Utrecht liggen nu midden in de bebouwing, nabijgelegen terreinen van huizen zoals Compostel en Bloeyendaal zijn verdwenen onder een begraafplaats, wegen en een kantorenpark. Bij de bouw van Overvecht verdwenen enkele buitenplaatsen onder de flats en Leidsche Rijn is weliswaar deels netjes om de oude kasteelplaatsen als Nijvelt en Voorn heen gebouwd, maar hun 'habitat' is wel ingrijpend veranderd. Grote delen van Bilthoven liggen op wat ooit een deel van het grondge-

broek en Jaarsveld bij Lopik. Van de kastelen Lockhorst bij Leusden en Lievendaal in Amerongen is nog de verhoging in het landschap herkenbaar en van het oude Linschoten en het huis Ter Nesse bij Montfoort zijn nog muurresten in de grond aanwezig. Van veel buitenplaatsen zijn boerderijen, koetshuizen en bijgebouwen overgebleven en wie de oude kaarten over de moderne plattegrond legt, ziet vaak dat zichtassen, lanen en waterpartijen deels nog in het landschap herkenbaar zijn. Dat gaat zelfs soms

Provincie Utrecht uitgebreide inventarisatie van kasteelplaatsen gemaakt (in te zien op www.kastelen.nl). Voor de buitenplaatsen bestaat zo'n inventarisatie nog niet. Een volgende stap is de nog bestaande resten te beschermen. Dat kan door opname in een gemeentelijke monumentenlijst en door concrete maatregelen: de ondergrondse resten beschermen tegen al te ingrijpende bouwplannen, de bovengrond beplanten met geschikte struiken of gras.

Het allerbelangrijkste is echter het verleden van die plek zichtbaar te maken. Dan krijgt de kasteelplaats betekenis voor omwonenden en bezoekers. Het wordt een deel van de *genius loci*, het gevoel en de specifieke identiteit van de locatie. De herkende historische structuren dragen bovendien bij aan inspiratie voor vernieuwing. In Leidsche Rijn is al vanuit dat principe gewerkt door in parken en strataanleg de fysieke resten en landschapspatronen te bewaren. Ook in Zuid-Holland, waar op dit ogenblik een vergelijkbaar onderzoek wordt uitgevoerd door de NKS, blijken waterpartijen in nieuwbouwwijken terug te gaan op een middeleeuwse slotgracht of een 18e-eeuwse vijver, ligt een moderne doorgaande weg op een barokke zichtlaan of een nieuw park op de plek van een kasteeltuin. Door kennis te nemen van de materiële resten en de immateriële verhalen wordt de beleving van het landschap verdiept en krijgen bezoekers en omwonenden meer begrip van het hoe en waarom van hun leefomgeving. De mens raakt zo beter geworteld in deze veranderlijke tijden.

De resten van kasteel Vleuten in 2003.

□ FOTO P. VAN DER WIELEN | COLLECTIE NKS

bied van Eyckenstein was en rondom Zeist en Amersfoort hebben ook heel wat buitenplaatsen het loodje gelegd.

Beter wortelen

Ondanks al die negatieve ontwikkelingen blijkt uit het onderzoek van de Nederlandse Kastelenstichting dat er nog veel resten herkenbaar zijn. Dat geldt uiteraard vooral voor die locaties, die niet direct zijn aangetast door nieuwbouw of infrastructuur. Op het platteland zijn de slotgrachten, de kasteleilanden en de kasteelboerderijen veelal nog in het landschap herkenbaar. Van het huis Aastein in Breukelen bijvoorbeeld resteert nog een deel van de gracht, net zoals bij kasteel Abcoude, het Huis ter Eem bij Eembrugge, Domselaer bij Lang-

op voor plekken die geheel onder nieuwbouw verdwenen lijken. In Oog in Al ligt het huidige park op de plek van het 17e-eeuwse buiten van de excentriekeling Everard Meijster, net zoals het park Randenbroek in Amersfoort bij de gelijknamige buitenplaats ligt. In beide gevallen is het huis nog aanwezig en daarmee zichtbaar.

Als het huis verdwenen is, wordt de directe omgeving vaak ook aangetast. Niet iedereen herkent de elementen die samen de buitenplaats vormden of ziet, na het verdwijnen van het kasteel, nog de tekenen die er op wijzen met een kasteelplaats van doen te hebben. Bij het Amersfoortse Emiclaer ligt nu een boerderij, maar sommige lanen hebben de tand des tijds doorstaan.

Belangrijk is te weten waar al die kastelen en buitenplaatsen hebben gestaan. De Nederlandse Kastelenstichting heeft in opdracht van de

Literatuur

- Olde Meierink, B. e.a. (redactie), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995).
 Olde Meierink, B. en F. Vogelzang, m.m.v. W. Landewé, M. Pouw, M.D. Saan en M. Verhoeckx, *Een toekomst voor een verdwenen verleden. Kasteelplaatsen in de Provincie Utrecht* (Wijk bij Duurstede 2010).
 Westermann, W.B., 'Drie machthebbers. Overpeinzingen op en over het Huys ter Meer te Maarssen', in: *Jaarboekje Niftarlake* 1935, 1-10.

Signalement

Zichtbare en verborgen schatten

Na stadshistoricus Van Hulzen (1905-2006) die in *Het Stadsblad* de lezers in tientallen korte artikelen meenam naar bekende en onbekende Utrechtse monumenten, doet Marie te Marvelde sinds enkele jaren hetzelfde in huis-aan-huisblad *Ons Utrecht*. Bundeling van 72 afleveringen 'De verborgen stad' leverde een aantrekkelijk vormgegeven en rijk geïllustreerd boek op. De keuze van beschreven monumenten is niet heel verrassend; tweederde ligt binnen de singels, weinige dateren uit de 19e eeuw of later. De journalistieke en persoonlijke stijl verhoogt de toegankelijkheid, roept soms discussie op (de Domkerk als 'mooiste kerk van ons land') en zal soms verbazing wekken (een beschrijving van het Aartsbisschoppelijk paleis die voor de helft gewijd is aan de loopbaan van aartsbisschop Eijk). En ook de vele 'gezellige' citaten van de geïnterviewde gastheren en -vrouwen ('Lievendaal is een heerlijk huis, dat je als het ware omarmt') zullen niet iedere lezer bekoren. Los van deze minpunten: een mooi (cadeau)boek voor een breed publiek. Marie te Marvelde, *De verborgen stad Utrecht*. Amsterdam: Stokerkade, 2011. 208 p. ISBN 978 90 79156 184. € 24,50.

Unieke portrettenreeks

Een, in vele opzichten, monumentaal boek: formaat flinke baksteen, bijzonder en fraai uitgevoerd en resultaat van jarenlang gedegen en origineel onderzoek. Onderwerp: de 79 portretten van de Utrechtse Balije van de Ridderlijke Duitse Orde, geschilderd tussen ca. 1576-1580 en 2009. Kunsthistorica Daantje Meeuwissen onderzocht ontstaan, karakter en ontwikkeling van deze opvolgingsreeks waarvan de eerste 28 achteraf geschilderd zijn (Coenraad van Thüringen was de eerste Meester van het Duitse Huis van 1239 tot 1240). Ook in later eeuwen werden achterstanden in het portretteren ingehaald. Voorafgaand aan de catalogus met afbeeldingen en detailbeschrijvingen van alle portretten gaan hoofdstukken over de onderzoeksopzet van dit proefschrift, de geschiedenis van de Balije van Utrecht en de verschillende ontstaansperiodes van de portretreeks. Het boek opent met een galerij van alle panelen en eindigt met een uitklapbaar vel waarop ze nog eens allemaal staan afgebeeld.

Daantje Meeuwissen, *Gekoesterde traditie. De portretreeks met de landcommandeurs van de Utrechtse Balije van de Ridderlijke Duitse Orde. Hilversum: Verloren, 2011. 655 p. ISBN 978 90 8704 236 6. € 49,-.*

Karmelieterkloosters

De lange titel van dit *Monasticon* geeft heel precies aan wat dit dikke boek behelst. Antoine Jacobs behandelt alle 24 kloosters van de orde der karmelieten in Nederland en daarmee verbonden gebieden. Een uitgebreid hoofdstuk is gewijd aan de karmelieten die zich in 1468 in de Domstad vestigden aan de Lange Nieuwstraat. In 1529 moesten zij hun nog onvoltooide klooster verlaten ten behoeve van de johannieters. De karmelieten verhuisden naar het Nicolaaskerkhof waar ze een klooster bouwden en waar ze het pastoraat van de Nicolaikerk als compensatie kregen. Jacobs heeft alles bijeen gezocht wat over de Utrechtse vestiging van deze bedelorde te vinden is. Ieder tot op heden bekend feit wordt verantwoord met bron- of literatuurverwijzing. Wie een geschiedenis zou willen schrijven van deze bedelorde in Utrecht die ook geleerden onder zijn kloosterlingen had, treft een schat aan gegevens bij elkaar. CS

Antoine Jacobs, *Monasticon Carmelitanum Neerlandicum. Historisch repertorium van de kloosters van de Orde der Broeders en Zusters van O.L. Vrouw van de berg Karmel (13de eeuw - 1940)*. Boxmeer: Nederlands Carmelitaans Instituut, 2011. 725 p. 978 90 79226 05 4. € 37,50 (excl. porto, te bestellen via nci@karmel.nl).

Ook verschenen

C.D. Andriessse, *Alsnog een portret voor Heinsius. Geschiedenis van de Vrede van Utrecht*. Zutphen; Walburg Pers, 2011. 223 p. ISBN 978 90 5730 766 9. € 19,95. 'Roman' over een leraar die het leven van raadspensionaris Anthonie Heinsius (1641-1720) en zijn rol bij de Vrede van Utrecht reconstrueert.

Arie de Groot, *De Dom van Utrecht in de zestiende eeuw. Inrichting, decoratie en gebruik van de katholieke kathedraal*. Utrecht: Stichting voorbereiding herbouw schip Domkerk Utrecht 2013, 2011. 471 p. ISBN 978 90 817552 0. € 49,50. Handelseditie van een proefschrift uit 2006 (!), 'een belangrijk naslagwerk voor de inrichting van de Dom', aldus de bespreking in *Oud-Utrecht* van oktober 2007. Helaas heeft het lange wachten geen aantrekkelijke publieksuitgave opgeleverd, maar een nogal onhanteerbaar pak papier dat de echte Domfans toch niet zullen willen missen.

Jan Out e.a. (redactie), *Historische Canon van Eemnes*. Eemnes: Historische Kring Eemnes, 2011. 176 p. ISBN 978 90 817809 0 2. € 10,- (€ 15,- incl. verzending), bestellen via info@historischekringeeemnes.nl

Corry de Wit, *Transweik, toen werden alle kinderen nog boer. Een etnografie van het boerenleven in Midden-Nederland in de periode 1901-2001*. Aalten: Fagus, 2011. 304 p. ISBN 978 90 78202 78 3. € 29,95. De geschiedenis van de 20e eeuw beschreven vanuit één boerenfamilie van oudsher gevestigd in het hart van de provincie Utrecht.

'Huzarensalade. Tweemaal huzarensalade.' De serveerster glimlacht en noteert de bestelling in haar bonnenboekje. Ze draagt een zwarte jurk, zwarte kousen en een klein wit schortje. Op haar hoofd prijkt een wit gesteven kapje. Dan beent ze weg. Het etablissement is vol geroezemoes, maar boven alles uit klinkt een melodie van het grote showorkest. Mannen staren gebiologeerd naar de heupwiegende zangeres. Alle tafeltjes zijn bezet. Het is zaterdagavond, ergens in de jaren dertig van de vorige eeuw. Voor de deur van het pand staat een lange rij wachtenden. De portier met lange jas en pet is onverbiddelijk, hij laat maar mondjesmaat mensen toe. Op de gevel, vlak boven de hoofden, staat met sierlijk verlichte letters: *Heck's Lunchroom*.

Goed eten en live muziek

De Heck's lunchroomketen - na de Tweede Wereldoorlog Ruteck's geheten - is een fenomeen in de geschiedenis van het Nederlandse horecawezen. We kunnen gerust stellen dat dit bedrijf het Nederlandse publiek heeft geleerd uit eten te gaan. Eten deden we doorgaans thuis. We hielden het bij soep, stampot of pap: gemakkelijk te maken, voedzaam en niet duur. Maar het publiek leerde tussen 1920 en 1930 nóg iets, namelijk dat eten buitenshuis ook een belevenis kon zijn. Het concept was voor die dagen uniek. Niet alleen serveerde Heck's goed en betaalbaar eten, er werd ook live muziek gespeeld. Die formule was in belangrijke mate te danken aan Henri van der Wolk. Deze Rotterdamse likeurstoker exploiteerde samen met de Maastrichtse bierbrouwerfamilie Rutten meer dan 70 koffiehuisen en proeflokalen in het land. Het bedrijf - NV de Rutten's bierbrouwerijen De Zwarte Ruiter -

Goed, goedkoop en zo gezellig!

Heck's lunchroom aan de Potterstraat (1930-1965)

Bestaat er zoiets als Utrechtse eetcultuur? Er zijn in de loop van de geschiedenis in ieder geval restaurants geweest met een enorme populariteit. En wat Utrechtse aten was niet alleen afhankelijk van wat er voor handen was, maar ook van mode en opvattingen over gezond eten. Eerste deel van een serie 'Aan tafel met': eten en swingen bij Heck's en Ruteck's.

nam in 1921 de slijterijketen A.J. van Heck en Co over. Een jaar later maakte van der Wolk kennis met de lunchrooms van Lion's in Engeland. Hij kopieerde het concept en schoeide het op Nederlandse leest. Een succesformule was geboren. Op 28 juli 1923 werd in Leiden de eerste Heck's Lunchroom geopend. In het weekend zorgden 'strijkjes' voor de muziek. Het publiek kwam massaal op deze nieuwe attractie af. Het succes leidde tot de opening van meer vestigingen. Tien jaar later waren er lunchrooms in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag, Arnhem, Nijmegen, Breda, Amersfoort en Hilversum.

Huwelijksbureau van Utrecht

Begin tegen een oudere Utrechter over Ruteck's en je bent het eerste halfuur nog niet van hem af. Onvermijdelijk

Cees Mallander

Werkte als art director en creative director bij verschillende reclamebureaus en was docent communicatie in het hbo.

kom je dan terecht bij de vestiging op de Potterstraat, hoek Oudegracht. In Utrecht werd deze lunchroom 'het huwelijksbureau' genoemd. 'Dat was voor de Tweede Wereldoorlog al zo,' weet de heer Remmerte, bezoeker in de jaren zestig te vertellen. 'Er was niet zo gek veel te doen in Utrecht, dus ging je op zaterdag of zondag naar Ruteck's. Het was een treffpunt voor jeugdige Utrechtse. Ik ging er regelmatig met een paar vrienden naar toe. Bij de ingang stond vaak een rij, maar als je de portier een gulden gaf - dat was veel geld in 1960 - dan stond je bij hem in een goed blaadje.' Remmerte laat zijn stem wat zachter klinken en

Interieur van Heck's Lunchroom begin jaren dertig. Een trap naar beneden leidde naar de biljartzaal.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

vervolgt: 'We gingen natuurlijk voor de meisjes. Hoe dichter je bij het orkest zat, hoe meer kans je maakte. Eerst zocht je oogcontact met een paar meisjes en als ze reageerden vroegen we of ze wilden aanschuiven aan ons tafeltje. En als het niet wilde lukken, had je toch een gezellige middag of avond, want dan ging je bij Ruteck's biljarten.'

Ook bij huisvrouwen was de lunchroom populair. Een dagje winkelen eindigde vaak met een kopje koffie of thee bij Ruteck's. En op zondagochtend spoedden veel kerkgangers zich na de dienst naar Ruteck's om er appelgebak met slagroom te nuttigen. Behalve de grote lunchroom was ook Ruteck's cafetaria aan de Leidseweg 8 erg populair. Beide vestigingen lagen goed 'in de loop.' Menige Utrechter die naar het Centraal Station liep kocht er nog gauw even een ijsje voordat hij of zij op de trein stapte.

Markant gebouw

Het op 8 juli 1930 geopende L-vormige pand aan de Potterstraat was zeker markant te noemen. Geheel in de stijl van de eerder ontworpen vestigingen had huisarchitect Logeman het ontwerp strak, licht en zakelijk gehouden. 'Het spreekt haast vanzelf dat deze Heck-zaak een der meest geperfectioneerde is van alle lunchrooms die de firma exploiteert. Want iedere fout die de praktijk naar voren bracht is in dit gebouw vermeden,' aldus het verslag in het *Utrechtsch Nieuwsblad* daags erna. De toren, waarvan het bovenste gedeelte 's avonds verlicht was, gaf het gebouw een extra dimensie. De binnenruimte oogde als een enorme bioscoopzaal, die optisch verdeeld werd door de op verschillende niveaus aangebrachte vloeren. Op de parterre bevond zich de lunchroom. Via een brede trap kwam men in het souterrain, waar de biljartzaal lag. Een niveau hoger was het restaurantgedeelte en daarboven hing het grote balkon dat plaats bood aan het orkest. Op de eerste verdieping bevonden zich de vergaderzalen. Daarboven waren de 'warme' en 'koude' keukens ingericht. Op de derde verdieping woonde de bedrijfsleider. De vestiging bood plaats aan 700 gasten. 85 man personeel hield de zaak draaiende. De nieuwe lunchroom was de 14e Heck's vestiging.

Advertentie voor de opening van de lunchroom in het *Utrechtsch Nieuwsblad* 7 juli 1930.

□ COLLECTIE AUTEUR.

Ex- en interieur van Ruteck's Cafetaria, Leidseweg 8, jaren vijftig.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF | COLLECTIE BEELDMATERIAAL

'Gebakken ijs'

Buitenshuis eten was tot de jaren twintig van de vorige eeuw een privilege voor de welgestelden. Heck's bracht daar verandering in. Op de prijslijst - in guldens - van 1923 prijken belegde broodjes (30 cent), soepen (30 cent), salades (65 cent) en uitsmijters (70 cent). Tien jaar later is het aanbod een stuk uitgebreider: gebraden rund- en varkensvlees met diverse groenten en aardappelen. Zelfs in het oorlogsjaar 1941 weet Heck's de bezoeker nog iets aangenaams voor te schotelen: warme ham met botersaus, spinazie en aardappelen en runderbiefstuk met gemengde salade (f 1,-). Zeer populair waren de ijscoupes en sorbets. Maar de kroon spande de Coup Siberiën, in de volksmond 'gebakken ijs' geheten. Het recept bestond uit twee bolletjes ijs met daarbovenop een laagje gesteven eiwit. Het geheel ging even in de oven en het eiwit kleurde bruin. En ziedaar, gebakken ijs!

Show, allemaal show!

Het ongekende succes van de Heck's formule werd mede bepaald door de optredens van grote showorkesten. *The Ramblers*, *Malando's tango & rumba orkest* en *Boyd Bachman's showorkest* waren vaste gasten bij de grote vestigingen van Heck's. Tijdens de Duitse bezetting werd de Amerikaanse swingmuziek verboden. Veel joodse musici werden gedeporteerd; de meeste zouden nooit meer terugkeren. Toch bleef tijdens die donkere periode een deel van de lunchrooms gewoon open. Na de bevrijding maakte het orkest van John Kristel furore bij Heck's. In het begin van de jaren zestig kwamen de eerste gastarbeiders naar Nederland. Daarmee deden ook de Italiaanse combo's hun intrede. Enorm populair waren de door John Kristel georganiseerde talentenjachten. De lunchrooms zaten tijdens de optredens bomvol. Bij de Utrechtse vestiging zijn in het gedrang zelfs de ruiten van de deuren gesneuveld!

'Als het orkest van mijn man speelde moest er extra personeel worden ingezet, zoveel bezoekers waren er dan,' vertelt mevrouw Bachman, vrouw van de vermaarde orkestleider. 'Boyd heeft altijd met veel plezier bij Heck's

gespeeld.' Maar ze herinnert zich ook nog die dag dat het mis ging. 'Op een nacht was er brand uitgebroken waarbij een deel van de instrumenten verloren ging. We waren niet verzekerd. Vrienden hebben de volgende dag nieuwe muziekstandaards gemaakt. En muziekhandel Staffhorst heeft ons geheel belangeloos instrumenten geleend.' De heer Staffhorst was goed bekend bij Ruteck's. Als pianist heeft hij er meerdere malen opgetreden.

Donderslag bij heldere hemel

Begin jaren zestig daalde de populariteit van het horecaconcern. De bezoekersaantallen liepen sterk terug. De opkomst van de televisie speelde hierbij een belangrijke rol. Voor amusement hoefde men immers zijn huis niet meer uit. Ook de lunchroom in de Domstad ontkwam niet aan de malaise. Toch kwam het einde als een verrassing. 'De aankondiging van de sluiting van de lunchroom in november 1964 kwam voor mij en het personeel als een donderslag bij heldere hemel,' vertelt bedrijfsleider Dingjan in het *Utrechts Dagblad*. 'We moesten uit de krant vernemen dat Ruteck's was verkocht. In het voorjaar is er nog voor ruim een ton verbouwd. Ik snap er niets van. Waar moet de jeugd naar toe? Waar vindt men elders in Utrecht een dergelijk groot centrum voor verenigingen, voor toeristen en voor ontspanning in die vorm?' Op zondag 31 januari 1965 sloot de lunchroom definitief zijn deuren. Ruteck's cafetaria aan de Leidseweg, eerder *Rutten's cafetaria* geheten, veranderde na 30 jaar van eigenaar. Op 30 januari meldde een kleine advertentie in het *Utrechts Dagblad*: 'Ruteck's cafetaria, Leidseweg 8, blijft open onder nieuwe directie! Exploitant: D. Houtman.'

Bronnen

Dit artikel is samengesteld uit delen van het boek *'Goed, goedkoop en zo gezellig!' - Het succesverhaal van 40 jaar Heck's en Ruteck's Lunchrooms* (2011; inmiddels uitverkocht). Voor de totstandkoming van het boek heb ik meer dan 40 voormalige personeelsleden, musici en bezoekers geïnterviewd. Jazzhistoricus Herman Openneer heeft me veel verteld over de muziek uit de Heck's jaren. Voorts heb ik gebruik gemaakt van foto's en teksten uit gemeentelijke archieven, waaronder Het Utrechts Archief.

Agenda en berichten

Vereniging

Historisch Café

Op *vrijdag 10 februari* spreekt Maurice van Lieshout, eind-redacteur van het Tijdschrift Oud-Utrecht en freelance publicist, over zijn onderzoek naar de geschiedenis van de zorg op het landgoed Vosseveld te Soest met nadruk op de kinders-psiatrie kliniek die hier in 1969 gevestigd is en in 2012 zijn deuren zal sluiten.

Op *vrijdag 9 maart* is het de beurt aan historicus René de Kam die vertelt over de bouw van de Domtoren (1321 - 1382), de totstandkoming van het publieksboek en de website met 3D-modellen over de Domtoren. Zie ook de website www.bouwdomtoren.nl waarop u het proces van de bouw kunt volgen.

Het Historisch Café vindt plaats om 17.00 uur in het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c. Toegang is gratis.

Van der Monde-lezing

De 27e Van der Monde-lezing wordt op *dinsdag 14 februari* gehouden door mr. ing. Paul Berends die spreekt over De nieuwe Hollandse Waterlinie als drager van het landschap.

De lezing vindt plaats in de (verwarmde) Pieterskerk om 20.00 uur. De kerk is een half uur tevoren open en in de pauze en na afloop zijn koffie en andere dranken verkrijgbaar. De toegang is gratis. Voor meer informatie zie het decembernummer of de websites www.oud-utrecht.nl en www.hollandsewaterlinie.nl.

Excursie Statenjacht

Het Statenjacht 'de Utrecht' is een reconstructie van een historisch zeilschip, gebouwd op basis van originele tekeningen uit 1746. Op *donderdag 23 februari* is er gelegenheid het schip te bezichtigen nadat Peter Strien een lezing heeft gegeven over de bouw, de gebruikte materialen en de functie van het schip. Zie voor verdere informatie www.statenjacht.nl.

Het Statenjacht ligt aan de Veilinghavenkade (achter het CS) te Utrecht. Aanvang 10.00 uur, entree € 5,- incl. koffie. Aanmelden: alleen op donderdag 9 februari tussen 10.00 en 12.00 uur op (030) 231 96 86 (Ellen Leussink). Geen voicemail.

Antonius Mor, hofschilder van Karel V

Op woensdag 21 maart houdt Thera Coppens een lezing over de Utrechtse schilder Antonius Mor, over wie zij eerder een boek publiceerde. Antonius Mor, rond 1518 geboren als zoon van een onaanzienlijke 'wolleverver', was dertig jaar later gevierd portretschilder aan het Brusselse hof van keizer Karel V. Hij stond

bekend als de 'Vlaamse Titiiaan' en schilderde vele vorsten en hovelingen. Beroemd is zijn portret van *Bloody Mary*, Mary Tudor, koningin van Engeland.

De lezing vindt plaats in de Kunstuitleen Utrecht, Maliebaan 42; aanvang 19.30 uur, koffie en thee vanaf 19.00 uur. Aanmelden alleen op maandag 12 maart tussen 10.00 en 12.00 uur op (030) 258 11 20 (Anne Marie Molensky).

Portret Mary Tudor, 1554

MUSEO DEL PRADO, MADRID

Andere organisaties

Ledenkorting lidmaatschap Kunstuitleen

De Kunstuitleen Utrecht leent kunstwerken, zoals schilderijen, zeefdrukken en beelden uit aan particulieren. Voor € 69,- per jaar kunt ook kunstwerken lenen (meerdere malen per jaar, maximale leentermijn is een jaar). De collectie van ruim 12.000 kunstwerken is te raadplegen via de digitale catalogus op www.kunstuitleen-utrecht.nl Maar u kunt ook ter plekke iets uitzoeken. Op de website vindt u ook verdere informatie over de collectie en de leenvoorwaarden.

Als lid van de Vereniging Oud-Utrecht kunt u lid worden tegen een gereduceerd tarief. U betaalt het eerste jaar geen € 69,-, maar € 51,75. U kunt zelfs direct online een (beschikbaar) kunstwerk reserveren en melden dat u het kunstwerk graag op 21 maart meeneemt (lezing Thera Coppens, zie hierboven).

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 85e jaargang nr. 1 / februari 2012 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 1: 1 maart 2012

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: € 2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220 en RonDom, Damplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Leen Dorsman, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafische Services

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. (Heins) Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. Opzegging van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december. **Contributie** € 30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap € 12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 17,50 / bedrijven € 50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Projectontwikkeling Bemiddeling Verhuur Bouw

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl

Het idee is dat we samen de bank zijn.

De Rabobank is een coöperatieve bank en wij geloven dan ook sterk in samenwerking. Daarom hebben wij geen aandeelhouders, maar leden. Als lid kunt u invloed uitoefenen op ons beleid. Zo kunt u zelf producten, activiteiten en diensten bepalen. Samen met ons de bank vormen. Dat is het idee.

Onze leden zijn de bank.

Rabobank. Een bank met ideeën.